

Κατερίνα Σαλαβούρα

Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας

Γ
ΛΥΚΕΙΟΥ

ΠΈΤΥΧΕ
ΤΟΝ ΣΤΌΧΟ ΣΟΥ!

- Η **νέα διδακτέα ύλη** καταμεμημένη σε διδακτικές ενότητες και διδακτικούς στόχους.
- Μεθοδολογία πηγών και συμπληρωματικές πηγές για εξάσκηση.
- Ανάλυση/ερμηνεία των ιστορικών γεγονότων.
- Χρονολογικοί πίνακες.
- Ασκήσεις για επανάληψη. Ειδικότερα:
  - ♦ Διαγωνίσματα & πηγές για εξάσκηση σε κάθε κεφάλαιο,
  - ♦ 10 διαγωνίσματα εφ' όλης της ύλης,
  - ♦ Ερωτήσεις ανοικτού/κλειστού τύπου & συνδυαστικές σε όλη την ύλη.

Οι απαντήσεις των ασκήσεων για επανάληψη και των διαγωνισμάτων περιέχονται σε ψηφιακό αρχείο.

ISBN 978-960-456-523-8

© Copyright: Ιούνιος 2019, Κ. Σαλαβούρα, Εκδόσεις Ζήτη

Ανατύπωση επικαιροποιημένη: Ιούλιος 2023

Για επικοινωνία με τη συγγραφέα: katerinasalavoura@yahoo.gr

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του ελληνικού νόμου (Ν.2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής άδειας του εκδότη κατά οποιοδήποτε τρόπο ή μέσο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Φωτοστοιχειοθεσία

Εκτύπωση

Βιβλιοδεσία

Π. ΖΗΤΗ & ΣΙΑ Ι.Κ.Ε.

18ο χλμ Θεσσαλονίκης-Περαίας

Τ.Θ. 4171 • Περαία Θεσσαλονίκης • Τ.Κ. 570 19

Τηλ.: 2392.072.222 - Fax: 2392.072.229 • e-mail: info@ziti.gr

www.ziti.gr

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Αρμενοπούλου 27, 546 35 Θεσσαλονίκη

Τηλ.: 2310.203.720, Fax: 2310.211.305 • e-mail: sales@ziti.gr

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

Χαριλάου Τρικούπη 22, 106 79 Αθήνα

Τηλ.-Fax: 210.3816.650 • e-mail: athina@ziti.gr

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟ ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ: www.ziti.gr

Εισαγωγικό σημείωμα

Αγαπητοί μαθητές

Το παρόν βιβλίο έχει στόχο να σας κάνει να κατανοήσετε σε βάθος τη διδακταία ύλη του μαθήματος της ιστορίας κατεύθυνσης της Γ' λυκείου και να σας δώσει τα εργαλεία εκείνα που χρειάζεστε **για να ανταποκριθείτε με επιτυχία στις εξετάσεις σας.**

Δεν είναι άλλο ένα βοήθημα στα χέρια σας, αλλά μια επιστημονικά και παιδαγωγικά συγκροτημένη προσπάθεια για να αφομοιώσετε τις ιδιαίτερες και ειδικές ιστορικές συνθήκες που διαμόρφωσαν την ταυτότητα του νεοελληνικού κράτους από την ίδρυση του έως τις αρχές του 20ού αιώνα.

Το βιβλίο αυτό περιέχει συστηματοποιημένη και με κατανοητό τρόπο διαμορφωμένη τη **νέα εξεταζόμενη ύλη** του μαθήματος, στοχεύοντας **να ανταποκριθεί στις εκπαιδευτικές ανάγκες και προσδοκίες σας.** Για αυτόν τον λόγο, η ύλη κατανεμήθηκε σε διδακτικές ενότητες και **με καθορισμένους εκπαιδευτικούς στόχους**, ώστε να εστιάσετε στην ουσία των ιστορικών γεγονότων. Επιπρόσθετα, θα βρείτε υλικό για την εξάσκηση και την κατάκτηση της ύλης σύμφωνα με το πρότυπο των εξεταζόμενων θεμάτων στις Πανελλαδικές Εξετάσεις.

Ειδικά, η διάρθρωση του εκπαιδευτικού βοηθήματος είναι η ακόλουθη:

- Μεθοδολογία Πηγών – Παραδείγματα.
- Ιστορικό πλαίσιο της εποχής του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα.
- Χρονολογικοί Πίνακες.
- Βασικά σχεδιαγράμματα της κάθε ενότητας και προσδιορισμός του διδακτικού στόχου που καλείστε να πετύχετε με τη μελέτη σας.
- Ορισμοί ιστορικών γεγονότων και εννοιών.
- Επαναληπτικές ασκήσεις κλειστού και ανοικτού τύπου, συμπληρωματικές πηγές και διαγωνίσματα για κάθε κεφάλαιο ξεχωριστά με τις απαντήσεις τους.
- Δέκα επαναληπτικά διαγωνίσματα σε όλη την ύλη με τις απαντήσεις τους.

Το βιβλίο συνοδεύεται από CD-ROM στο οποίο περιέχονται οι απαντήσεις των επαναληπτικών ασκήσεων και των διαγωνισμάτων.

Η συγγραφέας
Σαλαβούρα Κατερίνα

Οδηγίες πλοήγησης στο ψηφιακό αρχείο των απαντήσεων

Μέσω του ακόλουθου κώδικα QR αποκτούμε πρόσβαση στο ψηφιακό αρχείο με τις απαντήσεις:

tinyurl.com/AnswersSalavoura

Ανοίγουμε το αρχείο (απαιτείται η εφαρμογή Acrobat Reader η οποία διατίθεται δωρεάν από την Adobe Inc).

Πιέζοντας το κουμπί «περιεχόμενα» μεταβαίνουμε στη σελίδα των περιεχομένων. Από τα περιεχόμενα μπορούμε να μεταβούμε στην απάντηση που μας ενδιαφέρει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄: ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΣΤΗΝ ΑΣΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗ

ΩΡΑ ΓΙΑ ΕΠΑΝΑΛΗΨΗ - ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄ 6

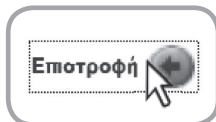
Απαντήσεις στις ερωτήσεις κατανόησης (σελ. 11-41) 6

Απαντήσεις στις ερωτήσεις τύπου «Σωστό-Λάθος» 7

Στη συνέχεια μπορούμε να επιστρέψουμε στη σελίδα των περιεχομένων, πιέζοντας το κουμπί «περιεχόμενα».

Με τα δύο βέλη μεταβαίνουμε στην προηγούμενη ή την επόμενη σελίδα.

Πιέζοντας το κουμπί «επιστροφή» επιστρέφουμε στην αμέσως προηγούμενη σελίδα που επισκεφθήκαμε.

Περιεχόμενα

Μεθοδολογία πηγών	13
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄: ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΣΤΗΝ ΑΣΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗ	
Εισαγωγή: Ιστορικό πλαίσιο της εποχής του 19ου αιώνα έως τις αρχές του 20ού αιώνα	24
A. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ	
Ενότητα 1: Τα δημογραφικά δεδομένα	27
Ενότητα 2: Οι παραγωγικές δυνάμεις μέσα και έξω από την Ελλάδα	31
B. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 19ο ΑΙΩΝΑ	
Ενότητα 3: Το εμπόριο.....	34
Ενότητα 4: Η εμπορική ναυτιλία	37
Ενότητα 5: Η διανομή των εθνικών κτημάτων	42
Ενότητα 6: Η εκμετάλλευση των ορυχείων	45
Ενότητα 7: Η δημιουργία τραπεζικού συστήματος.....	48
Ενότητα 8: Η Βιομηχανία.....	51
Ενότητα 9: Τα δημόσια έργα.....	55
Ενότητα 10: Το δίκτυο των σιδηροδρόμων	58
Ενότητα 11: Τα εθνικά δάνεια	61
Ενότητα 12: Η πτώχευση του 1893 και ο Διεθνής Οικονομικός Έλεγχος	64
Ενότητα 13: Το εξωελλαδικό ελληνικό κεφάλαιο	66
Γ. ΟΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 20ό ΑΙΩΝΑ	
Ενότητα 14: Το αγροτικό ζήτημα	72
Ενότητα 15: Τα πρώτα βήματα του εργατικού κινήματος	77
Ενότητα 16: Οι οικονομικές συνθήκες κατά την περίοδο 1910-1922	79
Ενότητα 17: Ο Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος	83
Ενότητα 18: Η οικονομική ζωή κατά την περίοδο 1922-1936	87
Ενότητα 19: Η ελληνική οικονομία κατά την περίοδο του μεσοπολέμου	90
Ενότητα 20: Οι μεγάλες επενδύσεις	92
Ενότητα 21: Η Τράπεζα της Ελλάδας	93
Ενότητα 22: Η κρίση του 1932.....	95
ΟΡΙΣΜΟΙ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΟΡΩΝ Α΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ	100
ΩΡΑ ΓΙΑ ΕΠΑΝΑΛΗΨΗ - ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄	102
ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ ΓΙΑ ΕΞΑΣΚΗΣΗ ΣΤΟ Α΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ	108
ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΟ ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΑ ΣΤΟ Α΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ	118
ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ Α΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ	121

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄: Η ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΚΟΜΜΑΤΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ (1821-1936)

Εισαγωγή: Θέσεις για το πολιτικό σύστημα του 19ου αιώνα	124
A. ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΣ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΕΛΑΤΕΙΑΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ (1821-1843)	
Ενότητα 23: Πελατειακά δίκτυα επί Τουρκοκρατίας	127
Ενότητα 24: Η διαμόρφωση νέων δεδομένων κατά την Επανάσταση	130
Ενότητα 25: Τα πρώτα ελληνικά κόμματα	136
Ενότητα 26: Τα κόμματα ως εκφραστές του πνεύματος της εποχής	142
B. ΧΕΙΡΑΦΕΤΗΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΜΟΡΦΩΣΗ (1844-1880)	
Ενότητα 27: Το Σύνταγμα του 1844	145
Ενότητα 28: Η παρακμή των ξενικών κομμάτων	150
Ενότητα 29: Η νέα γενιά	155
Ενότητα 30: Η Εθνοσυνέλευση του 1862-1864	158
Γ. ΔΙΚΟΜΜΑΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΣ 1880-1909	
Ενότητα 31: Η εδραίωση του Δικομματισμού	166
Ενότητα 32: Η οργάνωση των κομμάτων κατά το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα	170
Ενότητα 33: Από τη χρεωκοπία στο στρατιωτικό κίνημα στο Γουδί	173
Δ. ΑΝΑΝΕΩΣΗ – ΔΙΧΑΣΜΟΣ	
Ενότητα 34: Το κόμμα των Φιλελευθέρων	179
Ενότητα 35: Τα αντιβενιζελικά κόμματα	183
Ενότητα 36: Τα αριστερά κόμματα	186
Ενότητα 37: Εθνικός Διχασμός 1915-1922	187
Ενότητα 38: Το Σοσιαλιστικό κόμμα	196
Ε. ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΠΕΜΒΑΣΕΙΣ (1923-1936)	
Ενότητα 39: Οι συνέπειες της Μικρασιατικής καταστροφής	199
Ενότητα 40: Τα κόμματα από το τέλος του Μικρασιατικού πολέμου μέχρι τη δικτατορία του Ι. Μεταξά	205
ΟΡΙΣΜΟΙ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΟΡΩΝ Β΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ	214
ΩΡΑ ΓΙΑ ΕΠΑΝΑΛΗΨΗ - ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄	220
ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ ΓΙΑ ΕΞΑΣΚΗΣΗ ΣΤΟ Β΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ	226
1ο ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΟ ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΑ ΣΤΟ Β΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ	245
2ο ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΟ ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΑ ΣΤΟ Β΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ	248
ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ Β΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ	252

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄: ΤΟ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ (1821-1930)

Εισαγωγή	258
ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΑ ΡΕΥΜΑΤΑ ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ	
Ενότητα 41: Προσφυγικά ρεύματα του 19ου αιώνα	260
A. ΤΟ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ (1821-1827)	
Ενότητα 42: Πρόσφυγες από τη Μ. Ασία, την Κωνσταντινούπολη και την Κύπρο ..	261
Ενότητα 43: Πρόσφυγες από τον ελλαδικό χώρο	265
Ενότητα 44: Πρόσφυγες από τα νησιά του Αιγαίου και την Κρήτη	269
Ενότητα 45: Η στάση της πολιτικής ηγεσίας απέναντι στο προσφυγικό ζήτημα	274
B. ΤΟ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ (1828-1831)	
Ενότητα 46: Η μέριμνα για τους πρόσφυγες	276
Ενότητα 47: Το ζήτημα των προσφύγων και η Δ' Εθνική Συνέλευση	278
Ενότητα 48: Αντιδράσεις	282
Γ. Η ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΜΟΝΑΡΧΙΑΣ ΤΟΥ ΟΘΩΝΑ (1833-1862)	
Ενότητα 49: Η πρόνοια για τους πρόσφυγες κατά την Οθωνική περίοδο	285
Ενότητα 50: Η διαμάχη αυτοχθόνων-ετεροχθόνων	287
Δ. ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΚΑΙ ΑΛΥΤΡΩΤΙΚΑ ΚΙΝΗΜΑΤΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 19ο ΑΙΩΝΑ	
Ενότητα 51: Θεσσαλία, Ήπειρος, Μακεδονία, Κρήτη	290
ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΑ ΡΕΥΜΑΤΑ ΤΟΥ 20ου ΑΙΩΝΑ	
Ενότητα 52: Προσφυγικά ρεύματα του 20ού αιώνα	293
A. ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΑ ΡΕΥΜΑΤΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1914-1922	
Ενότητα 53: Ο Διωγμός του 1914	295
Ενότητα 54: Άλλα προσφυγικά ρεύματα	302
Ενότητα 55: Η Περίθαλψη (1914-1921)	303
Ενότητα 56: Παλιννόστηση	306
B. Η ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ	
Ενότητα 57: Η Έξοδος	308
Ενότητα 58: Το πρώτο διάστημα	312
Ενότητα 59: Η Σύμβαση της Λωζάννης και η ανταλλαγή πληθυσμών	315
Γ. Η ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ	
Ενότητα 60: Η Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων	321
Ενότητα 61: Η αγροτική αποκατάσταση	326
Ενότητα 62: Η αστική αποκατάσταση	328
Δ. Η ΑΠΟΖΗΜΙΩΣΗ ΤΩΝ ΑΝΤΑΛΛΑΞΙΜΩΝ ΚΑΙ Η ΕΛΛΗΝΟΤΟΥΡΚΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ	
Ενότητα 63: Η αποζημίωση των ανταλλάξιμων	331
Ενότητα 64: Η Ελληνοτουρκική προσέγγιση	333

Ε. Η ΕΝΤΑΞΗ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Ενότητα 65: Η Ενσωμάτωση των Προσφύγων	337
Ενότητα 66: Οι επιπτώσεις από την άφιξη των προσφύγων	340
ΟΡΙΣΜΟΙ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΟΡΩΝ Γ' ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ	344
ΟΡΑ ΓΙΑ ΕΠΑΝΑΛΗΨΗ - ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ'	350
ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ ΓΙΑ ΕΞΑΣΚΗΣΗ ΣΤΟ Γ' ΚΕΦΑΛΑΙΟ	358
1ο ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΟ ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΑ ΣΤΟ Γ' ΚΕΦΑΛΑΙΟ	376
2ο ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΟ ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΑ ΣΤΟ Γ' ΚΕΦΑΛΑΙΟ	380
ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ Γ' ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ	384

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ': ΤΟ ΚΡΗΤΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ

Εισαγωγή	390
----------------	-----

Δ. ΤΟ ΚΡΗΤΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ (1869-1898)

Ενότητα 67: Η Κρήτη από το 1868 ως το 1878	392
Ενότητα 68: Η επανάσταση του 1878 και η Σύμβαση της Χαλέπας	395
Ενότητα 69: Η Κρήτη στη δεκαετία 1878-1888	397
Ενότητα 70: Η επανάσταση του 1889 και οι συνέπειές της	399
Ενότητα 71: Η ιδέα της Μεταπολίτευσης. Η επανάσταση του 1895-1896	400
Ενότητα 72: Οι τελευταίες επαναστάσεις (1897-1898)	401
Ενότητα 73: Ο ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897 και η λύση της αυτονομίας ...	404
Ενότητα 74: Η μεγάλη σφαγή του Ηρακλείου και η λύση του Κρητικού Ζητήματος	406

Ε. Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΑΥΤΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ Η ΕΝΩΣΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ ΜΕ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Ενότητα 75: Η οργάνωση της Κρητικής Πολιτείας	408
Ενότητα 76: Η περίοδος της δημιουργίας	411
Ενότητα 77: Τα πρώτα νέφη	413
Ενότητα 78: Η επανάσταση του Θέρισου (1905). Τα αίτια και οι αφορμές	418
Ενότητα 79: Η αντίδραση του Πρίγκιπα	422
Ενότητα 80: Η στάση των Μεγάλων Δυνάμεων και οι διπλωματικοί ελιγμοί του Βενιζέλου	423
Ενότητα 81: Το τέλος της επανάστασης του Θέρισου και ο θρίαμβος της πολιτικής του Βενιζέλου	425
Ενότητα 82: Η Αρμοστεία του Αλέξανδρου Ζαΐμη (1906-1908)	428
Ενότητα 83: Η κατάλυση της Αρμοστείας στην Κρήτη. Το πρώτο ενωτικό ψήφισμα των Κρητών	429
Ενότητα 84: Τα γεγονότα των ετών 1909-1913	431

Ενότητα 85: Η μετάκληση του Βενιζέλου στην Αθήνα και οι επιπτώσεις στο Κρητικό Ζήτημα	432
Ενότητα 86: Η οριστική λύση του Κρητικού Ζητήματος	434
ΟΡΙΣΜΟΙ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΟΡΩΝ Δ' ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ	437
ΩΡΑ ΓΙΑ ΕΠΑΝΑΛΗΨΗ - ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ'	440
ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ ΓΙΑ ΕΞΑΣΚΗΣΗ ΣΤΟ Δ' ΚΕΦΑΛΑΙΟ	443
ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΟ ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΑ ΣΤΟ Δ' ΚΕΦΑΛΑΙΟ	450
ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ Δ' ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ	453
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε': ΠΑΡΕΥΞΕΙΝΙΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ	
Εισαγωγή	458
Δ. Ο ΠΑΡΕΥΞΕΙΝΙΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΤΟΝ 19ο ΚΑΙ 20ό ΑΙΩΝΑ	
Ενότητα 87: Οικονομική και πνευματική ανάπτυξη	460
Ενότητα 88: Αγώνες για τη δημιουργία μιας αυτόνομης Ποντιακής Δημοκρατίας (1917-1922)	466
Ενότητα 89: Η μεθοδευμένη εξόντωση (γενοκτονία) των Ελλήνων του Πόντου	474
ΟΡΙΣΜΟΙ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΟΡΩΝ Ε' ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ	476
ΩΡΑ ΓΙΑ ΕΠΑΝΑΛΗΨΗ - ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε'	477
ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ ΓΙΑ ΕΞΑΣΚΗΣΗ ΣΤΟ Ε' ΚΕΦΑΛΑΙΟ	479
ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΟ ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΑ ΣΤΟ Ε' ΚΕΦΑΛΑΙΟ	483
ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ Ε' ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ	486
ΕΠΑΝΑΛΗΠΤΙΚΕΣ ΑΣΚΗΣΕΙΣ ΣΕ ΟΛΗ ΤΗ ΔΙΔΑΚΤΕΑ ΥΛΗ	
Ασκήσεις πολλαπλής επιλογής	488
Ασκήσεις αντιστοίχισης	491
Ασκήσεις σύντομης απάντησης	497
Άσκηση κλειστού τύπου	498
10 προτεινόμενα επαναληπτικά διαγωνίσματα σε όλη τη διδακτέα ύλη	499
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	534

Η Σμύρνη τον 19ο αιώνα. Η προκυμαία συγκέντρωνε τα πολυτελή καταστήματα, ξενοδοχεία, καφέ-ζαχαροπλαστεία και προξενεία.

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΠΗΓΩΝ

Οι **ιστορικές πηγές** διακρίνονται σε δύο κατηγορίες, ανάλογα με το εάν οι πληροφορίες που προσφέρουν έχουν υποστεί επεξεργασία ή όχι.

Πρωτογενείς Πηγές	Δευτερογενείς Πηγές
Απομνημονεύματα – Αυτοβιογραφία – Επιστολές Τραγούδια – Ποιήματα Φωτογραφίες Σκίτσα – Γελοιογραφίες Σάτιρα Αποσπάσματα από τον Τύπο της εποχής Διακηρύξεις κομμάτων – Ομιλίες στο Κοινοβούλιο	Αποσπάσματα ιστορικών έργων Πίνακες – Γραφήματα

Οι απαντήσεις σε θέματα ελεύθερης ανάπτυξης με πηγές απαιτούν βαθιά κατανόηση και εμπέδωση της ύλης αφενός, αφετέρου κριτική και συνθετική ικανότητα. Αυτό σημαίνει πως αξιολογείτε, φίλοι μαθητές/μαθήτριες, ως προς την ικανότητά σας να συντάξετε ένα νέο κείμενο, το οποίο θα περιέχει τα στοιχεία της ιστορικής αφήγησης από το σχολικό εγχειρίδιο και θα τα συνδυάζει με τα δεδομένα που παραθέτουν τα κείμενα των ιστορικών πηγών. Οι πηγές, οι οποίες αποτελούν και τη δεύτερη ενότητα της εξεταστικής διαδικασίας συνοδεύονται από ερωτήσεις, οι οποίες καλύπτουν ζητούμενα της διδαχθείσας ύλης και εσείς με τη σειρά σας καλείστε να τα απαντήσετε εμπλουτίζοντάς τα με τα δοθέντα στοιχεία των πηγών που παρατίθενται προς αξιοποίηση. Η μεθοδολογία που ακολουθείτε σε τρία βήματα είναι η ακόλουθη:

Πρώτον, διαβάζετε προσεκτικά τη διατύπωση του ερωτήματος ή των υποερωτημάτων του, αν έχει, και εντοπίζετε τα στοιχεία από το σχολικό βιβλίο που απαιτούνται για την ανάπτυξή του. Σε μερικές περιπτώσεις, η απάντηση σε κάποιο υποερώτημα μπορεί να στηρίζεται αποκλειστικά στην ανάλυση του περιεχομένου της ιστορικής πηγής που δίνεται και συχνά αυτό δηλώνεται και από την αρχική διατύπωση του θέματος.

Δεύτερον, μελετάτε προσεκτικά τα παραθέματα και εντοπίζετε τα σημεία που πρέπει να αναλύσετε για να απαντήσετε στο θέμα.

Τρίτον, συνθέτετε την απάντησή σας με τα νέα στοιχεία, εφαρμόζοντας τους κανόνες που ισχύουν για ένα πλήρες συνεκτικό και άρτιο κείμενο ως απάντηση, δηλαδή, σωστή σύνταξη, ορθογραφία, διαρθρωτικές λέξεις για την επίτευξη της συνοχής και της συνεκτικότητας της απάντησής σας. Ξεκινάτε να συντάξετε την απάντησή σας έχοντας ως βάση το ίδιο το ερώτημα και αν έχει σχέση με τα στοιχεία του βιβλίου ξεκινάτε από αυτά, αν όχι, τότε η απάντησή μας θα αντληθεί από το παράθεμα. Στόχος είναι να δώσετε ακριβή και στοχευμένη απάντηση σε σχέση με το ερώτημα που σας τίθεται.

Ιδιαίτερη προσοχή πρέπει να δώσετε και στα ακόλουθα σημεία: Σε περιπτώσεις που η απάντηση πρέπει να στηριχτεί κυρίως ή αποκλειστικά στο περιεχόμενο των πηγών, δεν αντιγράφετε την πηγή, αλλά αναδιατυπώνετε το περιεχόμενό της, απαντώντας ακριβώς σε αυτό που σας ζητείται. Οι αναφορές στις πηγές εστιάζουν στη συνάφεια με το ζητούμενο του θέματος άλλα και το συγκεκριμένο σημείο της αναφοράς του σχολικού βιβλίου, στο οποίο τοποθετούνται. Ενδεικτικοί τρόποι για τη μετάβαση στην ανάλυση της πηγής είναι οι ακόλουθοι: «Όπως προκύπτει από τα παραθέματα...», «Αναφέρεται στην πηγή πως...», «Τα συμπεράσματα αυτά επιβεβαιώνονται από το παράθεμα, καθώς...».

Αυτό δε σημαίνει πως και εσείς δεν μπορείτε να πετύχετε την ομαλή μετάβαση από τα στοιχεία του βιβλίου σε αυτά του παραθέματος αξιοποιώντας παρεμφερείς διατυπώσεις, αρκεί να επισημαίνεται πως αυτό για το οποίο μιλάτε αφορά στο περιεχόμενο της συγκεκριμένης πηγής που κάθε φορά χρησιμοποιείτε.

Πίνακες

Οι πίνακες αποτελούν και αυτοί μια πηγή άντλησης πληροφοριών. Σε περίπτωση που από την εκφώνηση του ερωτήματος δεν προκύπτει ότι η αξιοποίηση του πίνακα πρέπει να γίνει αναλυτικά (π.χ. με συγκεκριμένες αναφορές και αναλύσεις για κάθε στοιχείο του πίνακα), μια αποτελεσματική και πρακτική προσέγγιση είναι να κάνετε ομαδοποιήσεις των στοιχείων, οι οποίες δίνουν χρήσιμα συμπεράσματα σε σχέση με το ερώτημα που ερευνάτε. Καλείστε λοιπόν να ερμηνεύσετε και να αξιολογήσετε τα αριθμητικά δεδομένα βάσει τις ιστορικές του γνώσεις. Ενδέχεται οι πίνακες να περιέχουν δεδομένα που αφορούν μια ευρεία χρονική περίοδο και επομένως, μπορεί να συσχετίζονται με αποσπάσματα από περισσότερα κεφάλαια του βιβλίου.

Η στρατηγική που εφαρμόζετε για την ανάλυση και ερμηνεία των δεδομένων είναι (σε τρία βήματα) η εξής:

- ➔ Διαβάζετε προσεκτικά την ερώτηση.
- ➔ Επισημαίνετε το απόσπασμα ή τα αποσπάσματα του σχολικού βιβλίου που σχετίζονται με τα ζητούμενα της ερώτησης.
- ➔ Κατόπιν, αξιολογείτε τον πίνακα και τα στοιχεία του ως προς τη χρονική περίοδο που καλύπτει, τα δεδομένα ανά στήλη και σειρά, π.χ. χρονικά διαστήματα (έτη, πενταετίες, δεκαετίες κλπ), περιοχές, αριθμητικά δεδομένα και ποσοστά, κλπ., την εξέλιξη των αριθμητικών δεδομένων και τη σχέση τους με τις ιστορικές σας γνώσεις, επισημαίνοντας τις περιπτώσεις αύξησης και μείωσης και ομαδοποιώντας τα στοιχεία. Τα συμπεράσματά σας, προκύπτουν αβίαστα από τη γνώση που έχετε σε σχέση με τα ιστορικά δεδομένα της περιόδου που απεικονίζονται και αριθμητικά από τον πίνακα. Είναι πιθανό να μην είναι όλα τα δεδομένα του πίνακα αξιοποιήσιμα για την απάντηση (αν, π.χ., αφορούν χρονικές περιόδους που είναι έξω από τα ζητούμενα της ερώτησης) και να μη συσχετίζονται με τις πληροφορίες του βιβλίου. Σε αυτή την περίπτωση μπορεί να γίνει μια σύντομη αναφορά.

Εικόνες

Μια εικόνα (φωτογραφία, ζωγραφικός πίνακας, λιθογραφία, γκραβούρα, γελοιογραφία, αφίσα, χάρτης κ.ά.) ενδέχεται να αποτυπώνει το γενικό κλίμα της εποχής, ένα ιστορικό γεγονός και τον αντίκτυπό του, ή να αποτελεί μια μορφή προπαγάνδας της εκάστοτε πολιτικής ηγεσίας προκειμένου να περάσει μια πολιτική. Η στρατηγική που ακολουθείτε για την ανάλυση και αποκωδικοποίηση μιας εικόνας είναι απλή.

- ➔ Προσδιορίζετε το γεγονός ή τη χρονική περίοδο στην οποία αναφέρεται, εντοπίζετε τα ιστορικά πρόσωπα που τυχόν απεικονίζονται (π.χ. πολιτικά πρόσωπα), τους συμβολισμούς που τυχόν υπάρχουν (π.χ. τον συμβολισμό της Ελλάδας, που συχνά στις λαϊκές εικόνες απεικονίζεται με τη μορφή γυναίκας με αρχαιοπρεπή ενδυμασία).
- ➔ Παρατηρείτε τη γενική λειτουργία της εικόνας, καθώς και τον στόχο και τις προθέσεις του δημιουργού της. Για παράδειγμα: ο δημιουργός μιας λαϊκής λιθογραφίας έχει στόχο να αποτυπώσει το λαϊκό αίσθημα για ένα γεγονός, οι πολιτικές αφίσες συνήθως έχουν προπαγανδιστικό χαρακτήρα (π.χ. προπαγανδίζουν τις θέσεις ενός κόμματος): μια γελοιογραφία από εφημερίδα της εποχής μπορεί να έχει ως στόχο να ασκήσει σκληρή κριτική στην πολιτική κατάσταση, ή και να αποδομήσει την εικόνα ενός πολιτικού.

Παραδείγματα

- 1** Αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις και αντλώντας στοιχεία από τα δύο αποσπάσματα της ομιλίας του Ελευθερίου Βενιζέλου στην πλατεία Συντάγματος (5 Σεπτεμβρίου 1910) να αναφερθείτε στις βασικές θέσεις του πολιτικού του προγράμματος (Πανελλήνιες ημερήσιες και εσπερινές επαναληπτικές 2011).

Κείμενο Α

«Συμπολίται,

Γνωρίζετε ποία υπήρξαν τα αίτια, τα οποία προέκλεσαν την εξέγερση του Αυγούστου παρελθόντος έτους, επομένως δεν έχω ανάγκην να υπομνήσω αυτά εις υμάς δια μακρών [...] Αστική δικαιοσύνη εφαρμόζουσα προς ρύθμισιν των σχέσεων του συγχρόνου βίου νομοθεσίαν χρονολογουμένην από 15 και 20 αιώνων. Εμπορική νομοθεσία χρονολογουμένη από ενός αιώνα... Ποινική διαδικασία ήτις κινείται βραδύτατα [...] Δημοσία εκπαίδευσις, ήτις εκτρέφει δι' ανεπαρκούς άλλως τε μορφώσεως τροφίμους του προϋπολογισμού ανικάνους διά κάθε άλλο πλουτοπαραγωγόν επάγγελμα. Εκκλησία περιοριζομένη εις ξηρούς τύπους. Έλλειψις αγροτικής ασφαλείας. Αδιαφορία εντελής προς τας εργατικές και αγροτικές τάξεις. Ανικανότης προς παρασκευήν αναλόγου

προς τους πόρους της χώρας αλλά φερέγγυου και ετοιμοπόλεμου πάντοτε στρατιωτικής δυνάμεως.».

Γιάννης Κορδάτος, «Ιστορία της νεώτερης Ελλάδας», τ. Ε', σελ. 210 κ. ε., στο: *Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας, Γ' Τάξη Γενικού Λυκείου (Θεωρητική Κατεύθυνση)*, Αθήνα: ΟΕΔΒ, 2010, σελ. 90.

Κείμενο Β

[...] Δεν έρχομαι ένταῦθα ως ἀρχηγός νέου καί ἐσχηματισμένου κόμματος. Έρχομαι ἀπλῶς σημαιοφόρος νέων πολιτικῶν ιδεῶν καί ὑπό τήν σημαίαν ταύτην καλῶ πάντας ἐκείνους, οἵτινες συμμερίζονται τὰς ιδέας ταύτας, ἐμπνέονται ἀπό τόν ἱερόν πόθον ν' ἀφιερῶσσι πάσας τὰς δυνάμεις τῆς ψυχῆς καί τοῦ σώματος, νά συντελέσωσιν εἰς τήν ἐπιτυχίαν τῶν ιδεῶν τούτων.

[...] Δεν παραγνωρίζω, συμπολίται, τὰς δυσχερείας κατὰ τῶν ὁποίων ἔχει νά παλαίση ὁ ἀνορθωτικός ἀγών διὰ νά στεφθῆ ὑπό πλήρους ἐπιτυχίας. Ἀλλά πιστεύω ἀκραδάντως ὅτι παρά την φθοράν τῶν ἐθνικῶν δυνάμεων, ἦν ἀπειργάσθη τόσον μακρά κακοδιοίκησις, οἱ ὕλικοί καί ἠθικοί πόροι τοῦ ἔθνους εἶναι ἀκόμη τοσοῦτοι, ὥστε εἰς χεῖρας ἐμπνευσμένων ἐργατῶν τῆς ἀνορθώσεως νά ἀρκέσωσιν εἰς ἀναδημιουργίαν Ἑλλάδος ἀνταποκρινομένης πρὸς τὰς ἀξιώσεις τοῦ σημερινοῦ πολιτισμοῦ, ἱκανῆς νά ἐπισπάσῃ τήν ἐκτίμησιν τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου καί νά καταλάβῃ ἐντιμοτάτην θέσιν ἐν τῇ Οἰκογενείᾳ τῶν πεπολιτισμένων λαῶν, δυναμένης δέ τέλος, ὅταν γίνῃ καί ἠθικῶς καί ὕλικῶς ἰσχυρά, νά συντελέσῃ πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς Ἀνατολικῆς Εἰρήνης ὑπό ὄρους ἀσφαλίζοντας εἰς πάντας τούς κατοικοῦντας τήν Ἀνατολήν λαούς τήν πρόοδον καί την εὐημερίαν. (Ζητωκραυγαί καί παρατεταμένα χειροκροτήματα).

Γιῶργος Θ. Μαυρογορδάτος, *Μελέτες καί Κείμενα γιά τήν περίοδο 1909-1940*, Αθήνα - Κομοτηνή: «Ἐκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα», χ.χ., σελ. 81-83.

Ενδεικτική απάντηση

Εδώ τα ζητούμενα είναι οι προγραμματικές δηλώσεις του Βενιζέλου μετά τις εκλογές της 8^{ης} Αυγούστου 1910. Θα πρέπει να τονιστεί ότι το κόμμα των Φιλελευθέρων ιδρύεται στις 22 Αυγούστου και μετά ο Βενιζέλος κάνει τις εξαγγελίες των θέσεων του κόμματος του στην πλατεία Συντάγματος στις 5 Σεπτεμβρίου 1910. Αυτό που χρήζει προσοχής είναι το επικοινωνιακό ύφος του Βενιζέλου, η σαφής και ξεκάθαρη τοποθέτηση του πάνω σε ακανθώδη ζητήματα της δημόσιας ζωής που χρειάζονται επίλυση μέσα από ένα σύνολο μεταρρυθμίσεων, οι οποίες θα νομιμοποιηθούν μέσα από την αναθεώρηση του Συντάγματος. Η απάντηση μας θα ξεκινήσει από τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου, σελ 89-90, «Οι εκσυγχρονιστές συσπειρώθηκαν... Εθνοσυνέλευσης» και θα συμπληρωθεί με τα στοιχεία των πηγών τα οποία επιβεβαιώνουν την ιστορική αφήγηση και τη συμπληρώνουν. Ενδεικτικά ο σχολιασμός γίνεται ως εξής: Το πρώτο παράθεμα αποτελεί απόσπασμα από την ομιλία του Βενιζέλου στην πλατεία συντάγματος, στις 5 Σεπτέμβρη 1910. Στο πλαίσιο της ομιλίας αυτής –προγραμματικές

δηλώσεις– υποστήριξε μετριοπαθείς μεταρρυθμίσεις. Ο Βενιζέλος προσδιορίζει τα αίτια που οδήγησαν στο κίνημα στο Γουδί, εντοπίζοντας ταυτόχρονα τους προβληματικούς τομείς της κρατικής οργάνωσης στους οποίους είναι αναγκαίες οι διορθωτικές μεταρρυθμίσεις με τη λήψη αναγκαίων μέτρων. Ειδικά, τονίζονται οι ακόλουθοι τομείς στον πολιτικό του λόγο που επείγουν μεταρρυθμίσεων: Στη δικαιοσύνη η απαρχαιωμένη και αναχρονιστική αστική και εμπορική νομοθεσία δεν ανταποκρίνεται στις ανάγκες της κοινωνίας, ενώ και η απονομή της δικαιοσύνης είναι βραδύτατη. Στην εκπαίδευση διαπιστώνει παροχή ανεπαρκούς μόρφωσης και δημιουργία απόφοιτων που παρασιτούν σε βάρος του κρατικού προϋπολογισμού και είναι ανίκανοι να συνεισφέρουν στην παραγωγική διαδικασία. Στην εκκλησία κυριαρχεί η τυπολατρία ενώ η τοπική αυτοδιοίκηση αλώνεται από τις φατρίες εις βάρος της ελληνικής κοινωνίας. Η κεντρική διοίκηση στηρίζεται στη φατριακή δόμηση και διαιωνίζεται έτσι μια νοοτροπία της Τουρκοκρατίας εις βάρος των εκάστοτε πολιτών. Ο Βενιζέλος τονίζει την έλλειψη αγροτικής ασφάλειας και την έλλειψη προστασίας του εργάτη. Τέλος, η χώρα είναι ανίκανη να αξιοποιήσει τον αξιόμαχο και ετοιμοπόλεμο στρατό τα τελευταία χρόνια, κυρίως μετά την ήττα του 1897, και χρειάζονται μεταρρυθμίσεις στον στρατό. Το δεύτερο παράθεμα είναι περισσότερο εξομολογητικού περιεχομένου και δηλωτικού των προθέσεων του άρτι αφιχθέντος στην Ελλάδα Κρητικού ηγέτη. Ο Βενιζέλος αυτοπροσδιορίζεται ως εκφραστής νέων ιδεών και κάνει άνοιγμα σε όλες τις πολιτικές δυνάμεις που διαπνέονται από τον ίδιο στόχο, δηλαδή την αλλαγή στον τόπο. Αναγνωρίζει τις δυσκολίες που θα αντιμετωπίσει στον αγώνα του για την ανόρθωση της Ελλάδας, ωστόσο δηλώνει αισιόδοξος ότι η Ελλάδα θα πετύχει και θα κερδίσει γρήγορα τον σεβασμό και την υπόληψη των άλλων λαών της Δύσης. Εκφράζει δε και την πεποίθηση του να εξομαλυνθούν οι σχέσεις με την Τουρκία και να επέλθει η ειρήνη στην περιοχή, απαραίτητη για την πρόοδο και την ευημερία των δυο λαών.

- 2** Με βάση τα παραθέματα και τις ιστορικές σας γνώσεις να αναφερθείτε:
- α) στην αγροτική μεταρρύθμιση του 1917 και τα αποτελέσματά της
  - β) στην αγροτική αποκατάσταση των προσφύγων από την ΕΑΠ.

Κείμενο Α - Πίνακας

Απαλλοτριώσεις μεγάλων αγροτικών ιδιοκτησιών

ΠΕΡΙΟΔΟΣ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΑΠΑΛΛΟΤΡΙΩΣΕΩΝ
1917-1920	64
1921-1922	12
1923-1925	1.203

Κείμενο Β

[...] Είναι χαρακτηριστικό ότι μέχρι το 1920, τρία χρόνια μετά την εξαγγελία, είχε διανεμηθεί μόνο ένα τσιφλίκι, μέχρι το 1922 είχαν διανεμηθεί 72 περίπου τσιφλίκια, ενώ μετά το 1922 οι ρυθμοί επιταχύνθηκαν, με αποτέλεσμα μέχρι το 1925 να έχουν διανεμηθεί 1.200 περίπου τσιφλίκια. Η επίσπευση αυτή της αγροτικής μεταρρύθμισης δεν είχε να κάνει μόνο με λόγους κοινωνικής δικαιοσύνης αλλά, κυρίως, με λόγους οικονομικούς, καθώς η αντικατάσταση της τσιφλικικής γεωργίας από την οικογενειακή ήταν υψίστης σημασίας ζήτημα για την αστική ανάπτυξη στην Ελλάδα και την ενσωμάτωση του αγροτικού τομέα στο εθνικό οικονομικό σύνολο.

Η βούληση, συνεπώς, του κράτους για την αντικατάσταση της τσιφλικικής γεωργίας σε συνδυασμό με τις άμεσες ανάγκες της αγροτικής αποκατάστασης των προσφύγων ενεργοποίησαν την αγροτική μεταρρύθμιση. Έτσι, με το διάταγμα της 15^{ης} Φεβρουαρίου 1923 πραγματοποιήθηκε ευρύτατη διανομή της μεγάλης γαιοκτησίας. Απαλλοτριώθηκαν συνολικά 1.724 μεγάλα αγροκτήματα (τσιφλίκια, μοναστηριακά κ.ά.) εκτάσεως 12.000.000 στρεμμάτων, με τα οποία αποκαταστάθηκαν 130.000 οικογένειες γηγενών καλλιεργητών. [...]

Η απαλλοτρίωση του μεγαλύτερου μέρους αυτών μετά το 1922 λειτούργησε αφενός υπέρ της βούλησης του κράτους για μικρές οικογενειακές ιδιοκτησίες και αφετέρου υπέρ της αγροτικής αποκατάστασης μεγάλου αριθμού προσφύγων. [...]

Η αγροτική μεταρρύθμιση, συμπερασματικά, εκκαθάρισε σχεδόν καθ' ολοκληρίαν τη μεγάλη έγγειο ιδιοκτησία και τον κολλητικό τρόπο καλλιέργειας και ταυτόχρονα διένευσε τη γη σε αναλογίες σαφώς ανώτερες συγκριτικά με τις αγροτικές μεταρρυθμίσεις των άλλων χωρών της βαλκανικής και της ανατολικής Ευρώπης. Παράλληλα, επέτρεψε την αγροτική αποκατάσταση 600.000 Μικρασιατών προσφύγων. Οι νέες κατευθύνσεις στον αγροτικό τομέα είχαν ως αποτέλεσμα τη διάρρηξη της κλειστής οικονομίας, καθώς νέοι και παλαιοί πλέον μικροϊδιοκτήτες παραγωγοί εξαρτώνταν ολοένα και περισσότερο από τις λειτουργίες της αγοράς, γεγονός που οδηγούσε στη συνεχή διεύρυνση της εσωτερικής αγοράς.

Σ. Τζόκας, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και το εγχείρημα του αστικού εκσυγχρονισμού, 1928-1932.*

Η οικοδόμηση του αστικού κράτους, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 2002, σελ. 32-35

Κείμενο Γ

Την ζωηρώς εκδηλωθείσαν δια τους αγρότας πρόσφυγας μέριμναν παρά της Επιτροπής Αποκαταστάσεως προώθησεν γενναίως η Κυβέρνησις των Φιλελευθέρων εν συνάφεια προς το εγκαινιασθέν υπ' αυτής ευρύτατον γεωργικόν πρόγραμμα.

Επί δυο και πλέον έτη συνεργάσθη προς τούτο με την Επιτροπήν Αποκαταστάσεως. Παρεχώρησε γαίας εις τους μέχρι τούδε ακτήμονας, επεξέτεινε τον κλήρων άλλων και εχορήγησεν εις όλους χρήματα δια την καλλιέργειαν των γαιών. Εντεύθεν κατέστη δυνατή η υπό της Κυβερνήσεως ενίσχυσις δια των δανείων των γεωργικών συνεταιρι-

σμών. Επί πλέον η Κυβέρνησις εδαπάνησε σημαντικά προς αποσόβησιν των αναπόφευκτων κατ' έτος πλημμυρών και των εντεύθεν καταστροφών των γεωργικών εργασιών των προσφύγων. Ακόμη εβοήθησε τους αγρότας πρόσφυγας προς ανακούφισιν των από των θεομηνιών, εξ ων επανειλημμένως εδοκιμάσθησαν. [...]

[...] Ο χαρακτηρισμός του κυρίου Κάμπελ, αντιπρόεδρου της ΕΑΠ, ότι οι αγρόται πρόσφυγες μετέφεραν αποτόμως την Μακεδονίαν και την Θράκην από του 17^{ου} αιώ- νος εις τον 20^{ον} και η ομολογία του Γάλλου καθηγητού κ. Άνσελ ότι οι άνθρωποι αυτοί επιτέλεσαν ένα υπέρτατον θαύμα μαρτυρούν πόσο σημαντική αλλά και πόσο σκόπιμος υπήρξε η προς αυτούς γενναία συνδρομή της Κυβερνήσεως. [...]

Π. Πετρίδης, *Το έργο της κυβερνήσεως Βενιζέλου κατά την τετραετία 1928-1932. Τι υπεσχέθη προ- εκλογικώς και τι επραγματοποίησε*, εκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2000, σελ 347-348

Ενδεικτική απάντηση

α) Το αποφασιστικό βήμα προς την ολοκλήρωση της αγροτικής μεταρρύθμισης έγινε στα χρόνια του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου και του «εθνικού διχασμού». Το 1917 η κυβέρνηση Βενιζέλου στη Θεσσαλονίκη αποφάσισε την ολοκλήρωση της αγροτικής μεταρ- ρύθμισης. Ο στόχος ήταν διπλός. Αφενός η στήριξη και ο πολλαπλασιασμός των ελλη- νικών ιδιοκτησιών γης στις νεοαποκτηθείσες περιοχές και αφετέρου η αποκατάσταση των Μικρασιατών προσφύγων και η πρόληψη κοινωνικών εντάσεων στον αγροτικό χώρο. Με βάση αυτά τα νομοθετήματα η απαλλοτρίωση των μεγάλων αγροτικών ιδι- οκτησιών έγινε δυνατή στα αμέσως μετά τον πόλεμο χρόνια, όταν η ανάγκη αποκατά- στασης των προσφύγων βρέθηκε στο επίκεντρο του κρατικού ενδιαφέροντος.

Η αναδιανομή που έγινε έφτασε στο 85% των καλλιεργήσιμων εκτάσεων στη Μα- κεδονία και στο 68% στη Θεσσαλία. Μετά από λίγα χρόνια κάτω από την πίεση του προσφυγικού προβλήματος η αγροτική μεταρρύθμιση ολοκληρώθηκε και οδήγησε την αγροτική οικονομία της χώρας σε καθεστώς μικροϊδιοκτησίας.

Το 1922, μετά τη μικρασιατική καταστροφή και κάτω από την πίεση του προσφυ- γικού προβλήματος, η αγροτική μεταρρύθμιση ολοκληρώθηκε και οδήγησε την αγρο- τική οικονομία της χώρας σε καθεστώς μικροϊδιοκτησίας. Σύμφωνα με το παράθεμα 2 οι ρυθμοί της αγροτικής μεταρρύθμισης επισπεύσθηκαν με αποτέλεσμα το 1925 να έχουν διανεμηθεί 1.200 περίπου τσιφλίκια, ενώ πέντε χρόνια πριν το 1920 είχε μόλις διανεμηθεί ένα μόνο τσιφλίκι και το 1922 είχαν διανεμηθεί 72 περίπου τσιφλίκια. Αυτό έγινε για λόγους κοινωνικής δικαιοσύνης, αλλά κυρίως για λόγους οικονομικούς αφού η αναδιανομή της γης αποτελούσε απαραίτητη προϋπόθεση τόσο για την ανάπτυξη του αγροτικού τομέα, όσο και για την αστική ανάπτυξη της Ελλάδας. Έτσι, με το διάταγμα της 15^{ης} Φεβρουαρίου 1923 απαλλοτρίωθηκαν 1724 τσιφλίκια και αποκαταστάθηκαν 130.000 οικογένειες γηγενών καλλιεργητών και 600.000 προσφύγων. Η αγροτική μεταρ- ρύθμιση έλυσε το πρόβλημα της μεγάλης εγγείου ιδιοκτησίας αλλά και κατάργησε τον θεσμό των κολλήγων.

Με τη σειρά της η νέα κατάσταση δημιούργησε νέα προβλήματα. Οι μικροκαλλιέργητές δυσκολεύονταν να εμπορευματοποιήσουν την παραγωγή τους και έπεφταν συχνά θύματα των εμπορών. Για να αντιμετωπιστεί αυτή η κατάσταση προωθήθηκε η ίδρυση της Αγροτικής Τράπεζας, κρατικών οργανισμών παρέμβασης και παραγωγικών συνεταιρισμών. Το αγροτικό ζήτημα απέκτησε έτσι νέο περιεχόμενο, χωρίς να προκαλέσει τις εντάσεις που γνώρισαν άλλα κράτη της Ευρώπης (Ισπανία, Βουλγαρία, Ρουμανία κ.λπ.). Τέλος, σύμφωνα με το κείμενο Α η αναδιανομή της γης στην Ελλάδα ήταν σε αναλογίες ανώτερη από τις αντίστοιχες μεταρρυθμίσεις άλλων χωρών της βαλκανικής και της Ανατολικής Ευρώπης αφενός, αφετέρου οδήγησε στη διεύρυνση της εσωτερικής αγοράς.

Με βάση τον πίνακα το χρονικό διάστημα 1917-1920 και 1921-1922 οι απαλλοτριώσεις ως μεταρρύθμιση για τη λύση του αγροτικού ζητήματος είναι ελάχιστες (64 και 12) αντίστοιχα. Το γεγονός αυτό δικαιολογείται από τις συνθήκες που επικρατούσαν τότε στην εσωτερική πολιτική της Ελλάδος (εθνικός διχασμός, πολιτική αναστάτωση, κύματα προσφύγων του Α΄ διωγμού, ήττα του Βενιζέλου στις εκλογές το 1920), και αφετέρου από την πολεμική εμπλοκή της χώρας αρχικά στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο (μέχρι το 1918) και στη συνέχεια στη Μικρασιατική εκστρατεία (1919-1922).

Στο χρονικό διάστημα 1923-1925 παρατηρείται μια αύξηση πολύ σημαντική του αριθμού των απαλλοτριώσεων (1203). Το γεγονός αυτό δικαιολογείται από την εισροή στη χώρα μεγάλου αριθμού προσφύγων (1.220.000 σύμφωνα με την απογραφή του 1928) που υποχρέωσε το κράτος να προχωρήσει σε άμεση προώθηση των απαλλοτριώσεων στο πλαίσιο της ανάγκης αγροτικής αποκατάστασης των προσφύγων.

β) Η αγροτική αποκατάσταση στο μεγαλύτερο μέρος της ήταν έργο της ΕΑΠ. Απέβλεπε στη δημιουργία μικρών γεωργικών ιδιοκτησιών. Η εγκατάσταση των προσφύγων έγινε σε εγκαταλελειμμένα χωριά, σε νέους συνοικισμούς προσαρτημένους σε χωριά και σε νέους, αμιγώς προσφυγικούς συνοικισμούς. Σύμφωνα με το παράθεμα 3 η κυβέρνηση των Φιλελευθέρων ενίσχυσε την προσπάθεια της ΕΑΠ για την αποκατάσταση των προσφύγων στο πλαίσιο του γεωργικού της προγράμματος. Για πάνω από δυο χρόνια συνεργάστηκε με την ΕΑΠ παραχωρώντας γη και χρήματα στους ακτήμονες, ενώ παράλληλα ενίσχυσε με δάνεια τους αγροτικούς συνεταιρισμούς. Ένα άλλο ζήτημα που αντιμετωπίστηκε από την ελληνική κυβέρνηση ήταν οι πλημμύρες και οι καταστροφές από φυσικά φαινόμενα κατασκευάζοντας αντιπλημμυρικά έργα και αποζημιώνοντας τους αγρότες. Ο αντιπρόεδρος της ΕΑΠ ο κ Κάμπελ δηλώνει ικανοποιημένος από την ανάπτυξη της Μακεδονίας και της Θράκης χάρη στους αγρότες, ενώ ο κ Άνσελ προσθέτει ότι οι άνθρωποι αυτοί με τη συνδρομή της κυβέρνησης επιτέλεσαν ένα θαύμα.

Ο παραχωρούμενος κλήρος ποίκιλλε ανάλογα με το μέγεθος της οικογένειας των προσφύγων, την ποιότητα του εδάφους, το είδος της καλλιέργειας και τη δυνατότητα άρδευσης. Συνήθως ο κλήρος δεν αποτελούσε ενιαία έκταση, αλλά τεμάχια αγρών που βρίσκονταν σε διαφορετικές τοποθεσίες. Στην αρχή η διανομή από τις υπηρεσίες

εποικισμού ήταν προσωρινή. Θα γινόταν οριστική μετά την κτηματογράφηση από την τοπογραφική υπηρεσία του Υπουργείου Γεωργίας. Εκτός από τη γη παραχωρούνταν στέγη, εργαλεία, σπόροι, λιπάσματα και ζώα.

Για τη στέγαση τηρήθηκε το σύστημα της ανέγερσης των οικιών απευθείας από την ΕΑΠ (εργολαβία) ή της ανέγερσης από τους ίδιους τους πρόσφυγες με τη χορήγηση όλων των οικοδομικών υλικών (αυτεπιστασία). Τα κτίσματα ήταν, συνήθως, δύο δωμάτια, μία αποθήκη και ένας στάβλος. Την αξία του παραχωρούμενου κλήρου θα πλήρωναν οι πρόσφυγες με δόσεις. Ο τίτλος που δινόταν στους κληρούχους ήταν τίτλος απλής κατοχής. Θα γινόταν τίτλος πλήρους κυριότητας αργότερα, μετά την αποπληρωμή του χρέους. Μετά τη διάλυση της ΕΑΠ, το 1930, τα χρέη των αγροτών προσφύγων ανέλαβε να εισπράξει η Αγροτική Τράπεζα.

- 3** Με βάση τη γελοιογραφία για την πολιτική του Χ. Τρικούπη και του Θ. Δηλιγιάννη και τις ιστορικές σας γνώσεις, να αναφερθείτε στα αίτια της κρίσης εμπιστοσύνης των πολιτών προς τα κόμματα στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αι.

Ενδεικτική απάντηση

Στα τέλη του 19ου αι. και ειδικά μετά την πτώχευση του 1893, τα δύο κόμματα που είχαν κυριαρχήσει στην πολιτική ζωή, το τρικουπικό και το δηλιγιαννικό, έχασαν την εμπιστοσύνη των πολιτών. Η γελοιογραφία από τον τύπο της εποχής σατιρίζει τη διαμάχη μεταξύ Τρικούπη και Δηλιγιάννη, η οποία όξυνε το πολιτικό αδιέξοδο και επιδεινώνε την

κοινωνική ζωή. Απεικονίζεται η Ελλάδα με τη μορφή γυναίκας που φορά αρχαιοελληνικό ένδυμα, δηλωτικό της αντίληψης για τη σύνδεση της ιστορίας της χώρας με την αρχαιοελληνική κληρονομιά. Το βασιλικό στέμμα παραπέμπει στο πολίτευμα, που τότε ήταν βασιλευόμενη δημοκρατία. Η προσωποποιημένη Ελλάδα με τα χέρια της τραβά το αυτί του Τρικούπη και του Δηλιγιάννη, επιπλήττοντάς τους για την πολιτική τους και θεωρώντας τους υπαίτιους για τα δεινά στη χώρα. Οι δύο πολιτικοί απεικονίζονται σκυφτοί, σαν δυο ανήμπορα ανθρωπάκια, που όχι μόνο οδήγησαν τη χώρα σε αδιέξοδο, αλλά και δεν μπορούν να κάνουν τίποτα για να διορθώσουν την κατάσταση. Ο Τρικούπης φορά στον λαιμό μια κατσαρόλα, σύμβολο της φτώχειας στην οποία οδήγησε η πολιτική του λόγω του υπερβολικού εξωτερικού δανεισμού και της βαρύτατης φορολογίας των πολιτών. Ο Δηλιγιάννης φορά ένα μπουκάλι στον λαιμό του, και ενδεχομένως να συμβολίζει το κλίμα προσδοκίας που καλλιεργούσε στους ψηφοφόρους του για ένα κράτος που θα τους φροντίσει και θα τους απαλλάξει από τη δυσβάσταχτη φορολογία του αντιπάλου του Τρικούπη. Η γελοιογραφία εκφράζει το λαϊκό αίσθημα, απηχώντας τη δυσαρέσκεια των πολιτών για την κυβερνητική πολιτική των δύο μεγάλων κομμάτων. Κατά την περίοδο της διακυβέρνησης της χώρας από τον Χαρίλαο Τρικούπη [...] ήταν διοικητικού χαρακτήρα (π.χ. αποκέντρωση) (δες σελ. 84-85 σχολ. βιβλίου).

Το πολιτικό αδιέξοδο, που απεικονίζεται και στη γελοιογραφία, οδήγησε στην εκδήλωση του κινήματος του Στρατιωτικού Συνδέσμου το 1909 στο Γουδί, που αποτέλεσε τομή στην πολιτική ιστορία της Ελλάδας γενικότερα και των πολιτικών κομμάτων ειδικότερα, εκφράζοντας τη λαϊκή απαίτηση για μεταρρυθμίσεις και πάταξη της διαφθοράς και της συναλλαγής.

Η ακρόπολη το 1900.

Α΄

**ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ
ΣΤΗΝ ΑΣΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗ**

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

**Ιστορικό πλαίσιο
της εποχής του 19ου αιώνα έως τις αρχές του 20ού αιώνα**

Στην κοινωνική και οικονομική ιστορία οι έννοιες είναι σχετικές και οι περιγραφές παράλληλες. Για να αντιληφθούμε και να κατανοήσουμε τις προόδους, τις τομές ή τις αναφορές μιας κοινωνικής και οικονομικής πραγματικότητας, χρειάζεται να εξετάσουμε την ίδια χρονική περίοδο από πολλές πλευρές, θέτοντας διαφορετικά ερωτήματα κάθε φορά με στόχο να αντιληφθούμε σε βάθος ό,τι υπάρχει πίσω από τα ιστορικά γεγονότα και να είμαστε σε θέση να ερμηνεύσουμε γιατί αυτά εκδηλώθηκαν όπως εκδηλώθηκαν, κυρίως ως απόρροια επιλογών και ως αποτέλεσμα του συσχετισμού των δυνάμεων των εμπλεκόμενων πλευρών.

Η περίοδος στην οποία αναφέρεται το κεφάλαιο «**Από την αγροτική οικονομία στην αστικοποίηση**» περιλαμβάνει ταχείες μεταβολές και εξελίξεις, ισχυρές αντιφάσεις και πλήθος γεγονότων και μεταβαλλόμενων καταστάσεων. Η Ελλάδα το 1830 έγινε ένα ανεξάρτητο και ολοκληρωμένο κράτος, δηλαδή με σαφή γεωγραφικά όρια, σχετική ομογενοποίηση και ταυτότητα. Το 1830 η Ελλάδα συνιστά ένα μικρό και ολιγάνθρωπο κράτος, φτωχό και κατεστραμμένο ακόμα και με τα μέτρα της εποχής και καταβάλλει μεγάλες προσπάθειες για να πετύχει την οικονομική, κοινωνική και εθνική του εξέλιξη. Η απόσταση του νεοσύστατου ελληνικού κράτους με την Ευρώπη, κυρίως τη Δυτική είναι μεγάλη, αφού η τελευταία έχει αναπτυχθεί τεχνολογικά, έχει εκβιομηχανιστεί και η οικονομική της πρόοδος στηρίζεται στη διάθεση αφενός μεγάλων κεφαλαίων σε επενδυτικά προγράμματα και επιχειρήσεις, αφετέρου οι επιδράσεις της Δύσης στην Ελλάδα ήταν καθοριστικής σημασίας για την εξέλιξη της.

Ωστόσο, καθοριστικής σημασίας παράγοντας για την εξέλιξη της ελληνικής οικονομίας ήταν η Μεγάλη Ιδέα. Η Μεγάλη Ιδέα ήταν ανασταλτική για πολλά χρόνια στην οικονομική άνθιση της χώρας και στην προσέλκυση επενδύσεων σε τομείς, όπως η βιομηχανία και οι υποδομές του κράτους, σημαντικοί για τον εκσυγχρονισμό και την εκδυτικοποίησή του. Μια αλλαγή παρατηρείται στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, οπότε ξεκίνησε μία οικονομική και κοινωνική ανέλιξη που, αν και δεν μετέτρεψε την Ελλάδα σε βιομηχανικό και οικονομικά ισχυρό κράτος, όπως τα αντίστοιχα στη Δύση, τη διαφοροποίησε οπωσδήποτε από τα γειτονικά της κράτη σε Βαλκάνια και Ασία.

Εν κατακλείδι, είναι σημαντικό να εστιάσουμε την προσοχή μας στις ιδιαίτερες συνθήκες μέσα στις οποίες το ελληνικό κράτος, ύστερα από τετρακόσια χρόνια οθωμανικής κατοχής, έπρεπε να διανύσει μια μεγάλη απόσταση για να συμπτύξει τον χαμένο

χρόνο, να βρει τις ρίζες του στην αρχαία ελληνική κληρονομιά και στη βυζαντινή παράδοση για να διαμορφώσει εκ νέου τον εαυτό του και να ορίσει την ταυτότητα του ως συγγενικής με εκείνη της Δύσης και όχι με αυτή της Ανατολής, πολύ περισσότερο δε να δημιουργήσει ένα κράτος θεσμών και αρχών βασισμένο στις πολιτικές ελευθερίες, όπως αυτές είχαν διαμορφωθεί στη Δύση μετά το τέλος της Γαλλικής Επανάστασης. Για παράδειγμα, το πιστωτικό σύστημα, οι σχέσεις ιδιοκτησίας ή εργασίας, έπρεπε να κατασκευαστούν από την αρχή.

Για ποια Ελλάδα μιλάμε;

Τα σύνορα του νεοελληνικού κράτους διαμορφώθηκαν σταδιακά για να έχουν τη σημερινή τους μορφή. Συγκεκριμένα, το μέγεθος της χώρας πρέπει να είναι ξεκάθαρο στο μυαλό σας, διότι επηρεάζει λόγω του πληθυσμού, δηλαδή του παραγωγικού δυναμικού της κατεχοχόν τη δυναμική της χώρας σε οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο για κάθε χρονική περίοδο που αυτή εξετάζεται.

1830-1864	Πελοπόννησος, Στερεά Ελλάδα, Κυκλάδες
1864	Ιονίων νησιά
1881	Θεσσαλίας, περιοχής Άρτας
1913	Προσάρτηση Νότιας Ηπείρου, Δυτικής, Κεντρικής και μέρους της Ανατολικής Μακεδονίας (οι περιοχές αυτές στον σημερινό τους προσδιορισμό), νησιών Αιγαίου (εκτός Δωδεκανήσων), Κρήτης.
1919-1922	προσθήκη Θράκης (Δυτικής και για ένα διάστημα Ανατολικής) και (κατόπιν εντολής των διασκέψεων ειρήνης στο τέλος του Α' παγκοσμίου πολέμου) της περιοχής της Σμύρνης. Πρόσκαιρη (1920-1922) στρατιωτική εξάπλωση στη βορειοδυτική Μικρά Ασία.
1923 και εξής	Σύνορα στον Έβρο. Η χώρα, με τη Συνθήκη της Λωζάννης (1923) πήρε τη σημερινή της μορφή, με την εξαίρεση των Δωδεκανήσων (που αποδόθηκαν στην Ελλάδα στα 1947).

Ποιοι είναι οι γείτονές της και πώς οι μεταρρυθμίσεις τους επηρεάζουν την οικονομική και πολιτική κατάσταση της χώρας;

Η Οθωμανική Αυτοκρατορία μέχρι τη διάσπαση της το 1918 ήταν ένας βασικός ρυθμιστικός παράγοντας της οικονομικής και πολιτικής εξέλιξης της χώρας. Ως προς την οικονομία διότι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ζούσε και άκμαζε μια σημαντική ελληνική κοινότητα με επιχειρηματικές και εμπορικές δραστηριότητες, ακμάζουσα και δυναμική. Ως προς την πολιτική της διότι η επικράτηση της Μεγάλης Ιδέας εργαλειοποιήθηκε στα χέρια των πολιτικών και πολλές φορές έφερε σε επιζήμιες για τη χώρα, συγκρούσεις

με την Οθωμανική Αυτοκρατορία με χαρακτηριστικότερη όλων τον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897.

Δύο χρονολογίες έχουν καίρια σημασία στο κεφάλαιο αυτό:

1839 (Χάττι - Σερίφ) του Γκιούλκ Χανέ

1856 Χάττι Χουμαγιούν – Τανζιμάτ

Στο διάστημα 1830-1930 η Οθωμανική Αυτοκρατορία πέρασε και αυτή μία μεγάλη πολιτική, κοινωνική κρίση, βασισμένη σε σημαντικές οικονομικές αλλαγές, κρίση που τελικά, μετά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο, οδήγησε στην κατάλυσή της και στην ανάδειξη της σύγχρονης Τουρκίας, όπως τη διαμόρφωσε το κίνημα του Κεμάλ Ατατούρκ. Οι εκεί εξελίξεις επηρέαζαν άμεσα τους Έλληνες και την Ελλάδα καθώς μέσα στην Αυτοκρατορία, στις δυτικές ακτές της Μικράς Ασίας και την Κωνσταντινούπολη ιδιαίτερα λειτουργούσε και προόδευε μεγάλο τμήμα των ελληνικών πληθυσμών.

Οι μεταρρυθμίσεις, πολύ συνοπτικά, σήμαιναν την προοδευτική κατάργηση των διακρίσεων ανάμεσα στις θρησκευτικές ενότητες (τα μιλέτια) της Αυτοκρατορίας και τη διασφάλιση βασικών όρων και εγγυήσεων για την οικονομική δραστηριότητα σύγχρονου τύπου (καπιταλιστικού). Η εγγύηση της ιδιοκτησίας και η δυνατότητα επενδύσεων και συσσώρευσης κεφαλαίου, ανεξάρτητα θρησκεύματος και κοινωνικής θέσης, ήταν ένας μόνο τομέας αυτών των αλλαγών. Σε συνδυασμό με παρόμοιες ευκαιρίες στους άλλους χώρους οικονομικής δραστηριοποίησης Ελλήνων, στη νότια Ρωσία, τη Ρουμανία και τον Δούναβη, την Αίγυπτο αντιλαμβάνεται κανείς γιατί το πλέον δραστήριο τμήμα των Ελλήνων αστών δεν επένδυαν στο ελληνικό κράτος και αναζητούσαν ευκαιρίες στον ευρύτερο χώρο της Ανατολικής Μεσογείου και της Μαύρης Θάλασσας. Η χρυσή αυτή εποχή άρχισε να θολώνει προς το τέλος του 19ου αιώνα καθώς ανταγωνισμοί και κρίσεις περιόρισαν τις αποδόσεις των κεφαλαίων, ενώ η οικονομική ανάπτυξη οδήγησε στην αφύπνιση των εθνικισμών.

Ως προς τις άλλες βαλκανικές εθνότητες σημαδιακό αποδεικνύεται το έτος 1870 κατά το οποίο αποσχίστηκε η Βουλγαρική Εκκλησία από το Πατριαρχείο, δημιουργώντας την «Εξαρχία» (μία μορφή αυτοδιοίκησης). Το βουλγαρικό κράτος τη μετέτρεψε σε όργανο αφύπνισης του βουλγαρικού εθνικισμού και των συνεπακόλουθων διεκδικήσεων του.

Αναστοχασμός

Ποιες ήταν οι βασικές αιτίες καθυστέρησης της ανάπτυξης του ελληνικού κράτους σε σχέση με τα υπόλοιπα κράτη της Δύσης;

Α. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

Ενότητα 1 Τα δημογραφικά δεδομένα

Στόχος: Να κατανοηθεί η άρρηκτη σχέση της δημογραφικής κατάστασης της χώρας με την οικονομία της.

α. Πληθυσμός (σελ. σχολικού βιβλίου 11-13)**Η κατάσταση της χώρας στα πρώτα χρόνια της ανεξαρτησίας**

Η Ελλάδα ήταν φτωχή με απαρχαιωμένες παραγωγικές δομές, μικρή σε έκταση και ολιγάνθρωπη.

Τα σύνορά της χώρας έως το 1881

Σύνορα του νέου ελληνικού κράτους:	γραμμή Αμβρακικού – Παγασητικού
Νησιά Αιγαίου που ανήκαν στην Ελλάδα:	Βόρειες Σποράδες, Κυκλάδες
Κορμός της χώρας:	Ρούμελη – Μωριάς
προστέθηκαν το 1864:	Ιόνια Νησιά
προστέθηκε το 1881:	Θεσσαλία
Τα βόρεια σύνορα το 1881:	άγγιζαν τον Όλυμπο και τη Μακεδονία

Πυκνότητα Πληθυσμού

Από **15 (1828)** έφτασε σε **43 (1911)** κατοίκους ανά τετρ. χιλιόμετρο σε αντίθεση με τις χώρες της Δυτικής Ευρώπης που οι κάτοικοι αντιστοιχούσαν σε τριψήφιους αριθμούς ανά τετρ. χιλιόμετρο.

Αναστοχασμός

Παρατηρήστε τα δεδομένα στους παρακάτω πίνακες και συγκρίνετέ τα με τα αντίστοιχα της Ελλάδας.

(α) Πληθυσμός

Ευρώπη	1800	187.000.000 κάτ. (20,9% παγκόσμιου)
	1850	266.000.000 κάτ. (22,3% παγκόσμιου)
	1900	401.000.000 κάτ. (25,5% παγκόσμιου)

(β) Πυκνότητα πληθυσμού (1900)

Ευρώπη	40,1 κάτ. / τετρ. χιλιόμετρο
Ασία	21,3 κάτ. / τετρ. χιλιόμετρο
Αφρική	4,0 κάτ. / τετρ. χιλιόμετρο
Βόρ. Αμερική	3,4 κάτ. / τετρ. χιλιόμετρο

(γ) Εξέλιξη της έκτασης και του πληθυσμού της Ελλάδας (1838-1920)*

ΕΤΟΣ	ΕΚΤΑΣΗ (σε τετρ. χλμ.)	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ
1838	47.516	752.000
1871	50.211	1.480.000
1881	63.606	2.004.000
1914	120.000	4.818.000
1920	150.833	5.531.000

Οι δυνατότητες της χώρας ήταν περιορισμένες αφού:

- ↳ Τα εδάφη ήταν γυμνά, εξαντλημένα από την υπερβόσκηση και την υλοτομία.
- ↳ Τα χωράφια χέρσα εξαιτίας της εκτεταμένης αγρανάπαυσης.
- ↳ Υπήρχαν περιφραγμένα περιβόλια.
- ↳ Ήταν διάχυτη η αίσθηση εγκατάλειψης του τοπίου.

Η δημογραφική ανάπτυξη της Ελλάδας παρά τις περιορισμένες οικονομικές της δυνατότητες αυξανόταν με γρήγορους ρυθμούς. Όμως, σε περιόδους αστάθειας εύκολα ερχόταν η καταστροφή, π.χ. ο Κριμαϊκός πόλεμος το 1854 προκάλεσε πείνα, αρρώστια, ανθρώπινες απώλειες.

β. Οι μετακινήσεις μέσα και έξω από την Ελλάδα (σελ. σχολικού βιβλίου 14-15)

Οι πόλεις μεγάλωναν, έμοιαζαν με μεγάλα χωριά σε σχέση με τα βιομηχανικά, εμπορικά, χρηματιστικά κέντρα της Ευρώπης.

Εσωτερική μετακίνηση:** Από την ύπαιθρο στα αστικά κέντρα. Δε στόχευε αποκλειστικά σε εγκατάσταση στον αστικό χώρο. Αιτία ήταν η αργή ανάπτυξη των παραγωγικών δραστηριοτήτων.

* Ο γ' πίνακας προτείνεται να συνεξεταστεί μετά την ολοκλήρωση της διδαχθείσας ύλης, ώστε να κάνετε τις αναγκαίες διαπιστώσεις για την αύξηση του πληθυσμού της χώρας και τη διαδικασία ομογενοποίησης του, λαμβάνοντας υπόψη τις συνέπειες των Βαλκανικών πολέμων στη σελίδα 49 του σχολικού βιβλίου, τις μετακινήσεις πληθυσμών κατά την περίοδο 1906, την περίοδο των Βαλκανικών πολέμων, του Α' παγκοσμίου πολέμου στις σελίδες 137, 139-140 του σχολικού βιβλίου.

** Η εσωτερική μετανάστευση δε συνιστά μια μορφή αστικοποίησης από την περιφέρεια στις μεγάλες πόλεις, αφού ήταν για μικρό χρονικό διάστημα και αποσκοπούσε στην ενίσχυση του εισοδήματος του μετανάστη με κάποια περιστασιακή απασχόληση στις πόλεις. Η βασική του απασχόληση ήταν η γη στην οποία και επέστρεφε.

Εξωτερική μετακίνηση*

Μεταναστεύσεις του αγροτικού πληθυσμού προς:

- ↳ λιμάνια της Ανατολικής Μεσογείου,
- ↳ τη Μαύρη θάλασσα,
- ↳ τον Δούναβη,
- ↳ τη Νότια Ρωσία,
- ↳ τη Μικρά Ασία,
- ↳ την Αίγυπτο,
- ↳ τις Η.Π.Α., στα τέλη του 19ου αιώνα (σταφιδική κρίση) (παράβαλε και σελίδα 48 σχολικού βιβλίου).

Άσκηση εμπέδωσης – Πηγές

Με βάση τα παραθέματα και τις ιστορικές σας γνώσεις να αναφερθείτε στους λόγους για τους οποίους μετακινήθηκαν οι Έλληνες κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα και ως τις αρχές του 20ού αιώνα εντός και εκτός συνόρων.

Κείμενο Α**Αγροτική Έξοδος**

Οι χωρικοί της Ρούμελης, της Ηπείρου, του ανατολικού Μωρηά, όλο και πολυπληθέστεροι, εγκαταλείπουν το χωριό και καταφεύγουν στις πόλεις· στην Αθήνα ο πληθυσμός, όπως θα δούμε, δεκαπλασιάζεται μέσα σε ογδόντα χρόνια, από τα 1830 ως τα 1909. Όπως η ζήτηση για τα αδύνατά τους χωράφια είναι μηδαμινή, συχνά μη καταφέροντας να ρευστοποιήσουν την αγροτική περιουσία τους, οι οικογένειες χωρίζονται, τα γυναικόπαιδα παραμένουν στο χωριό, ενώ τα αρσενικά μέλη καταφεύγουν για εργασία στις πόλεις και επιστρέφουν μόνο το θέρος και την εποχή της σποράς. Για μια μεταβατική περίοδο που βαστάει κάποτε ολόκληρη γενιά, ο εργάτης ή ο οικιακός υπηρέτης στην Αθήνα ζει ακόμα με το ψωμοτύρι που του στέλνει το χωριό, εξακολουθεί ακόμα να στηρίζεται στο χωριό· η προλεταριοποίηση της οικονομικής αλλά και της ιδεολογικής ύπαρξης του μετατίθεται έτσι για δεκαετίες ολόκληρες.

Κ. Μοσκόφ, *Εισαγωγικά στην Ιστορία του Κινήματος της Εργατικής Τάξης. Η διαμόρφωση της εθνικής και κοινωνικής συνείδησης στην Ελλάδα*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1988, σελ. 122-123

* Η εξωτερική μετανάστευση λειτούργησε αποσυμπίεστικά στα οικονομικά προβλήματα των αγροτικών ελληνικών οικογενειών. Οι μετανάστες έστειλαν σημαντικό μέρος από το εισόδημα τους στις οικογένειές τους στην Ελλάδα. Τα εμβάσματα αυτά τόνωναν την εθνική οικονομία (παράβαλε και σελ. 41 σχολικού βιβλίου, τελευταία παράγραφος).

Κείμενο Β

Διαδικασία Αστικής Συγκέντρωσης. Μετανάστευση

Είναι αλήθεια πως ο σχηματισμός των ελληνικών πόλεων (που στην ουσία ήταν ανύπαρκτες την εποχή που δημιουργήθηκε το ελεύθερο βασίλειο), προκύπτει βασικά από τη συρροή των αγροτών στα αστικά κέντρα. Όμως σ' ολόκληρο τον 19ο αιώνα είναι εντελώς αδύνατο να δώσουμε ακριβείς αριθμούς. Αποκαλυπτικό όμως είναι το γεγονός, ότι το 1890 ενώ το σύνολο του αυστηρά αστικού πληθυσμού της χώρας, που περιλαμβάνει τα είκοσι τρία σημαντικότερα αστικά κέντρα, φτάνει τις 404.000 (από τις οποίες οι 190.000 αντιπροσωπεύουν το συνολικό ποσό αύξησης των κατοίκων των πόλεων από το 1853, ο αριθμός των ανθρώπων που είχαν γεννηθεί στην Ελλάδα και κατοικούσαν στο εξωτερικό έφτασε σε 180.000. Ο αριθμός, λοιπόν, των μεταναστών το 1890 είναι της ίδιας τάξεως με το σύνολο της αύξησης του αστικού πληθυσμού σε απόλυτους όρους. Η αύξηση όμως αυτή, περιλαμβάνει και τη φυσική αύξηση του αστικού πληθυσμού: την περίοδο αυτή πρέπει να είναι της τάξεως των 50%. Το τμήμα εκείνο του αστικού πληθυσμού που αυξήθηκε λόγω της εσωτερικής μετανάστευσης δε θα πρέπει συνεπώς να ξεπερνάει πολύ τις 100.000 κατοίκους. Συμπεραίνουμε λοιπόν, ότι το μεταναστευτικό ρεύμα προς το εξωτερικό, ήταν αριθμητικά ισχυρότερο από το ρεύμα αστικοποίησης μ' άλλα λόγια: περισσότεροι κάτοικοι της ελληνικής επαρχίας οδηγούνται προς το εξωτερικό, παρά προς τις πόλεις [...]. Το αποδημητικό ρεύμα κατευθύνεται αρχικά προς την Κωνσταντινούπολη και τα δυτικά παράλια της Μικράς Ασίας [...]. Όμως, οι πληθυσμιακές μετακινήσεις δεν κατευθύνονται μόνο προς την Τουρκία αλλά και προς τη μεσημβρινή Ρωσία, όπου υπήρχαν 600.000 Έλληνες το 1920, και τη Ρουμανία [...]. Για τις Η.Π.Α. μεταναστεύουν 376.000 κάτοικοι, ενώ 390.000 προστίθενται στον πληθυσμό των αστικών κέντρων στο διάστημα 1889-1920 (εδώ συμπεριλαμβάνεται και η φυσική αύξηση του αστικού πληθυσμού).

Κ. Τσουκαλάς, *Εξάρτηση και Αναπαραγωγή*, σελ. 107-108

Ενότητα 2 **Οι παραγωγικές δυνάμεις μέσα και έξω από την Ελλάδα** (σελ. σχολικού βιβλίου 14-15)

Στόχος: Να κατανοήσετε τη σχέση των παραγωγικών δυνάμεων εντός και εκτός Ελλάδας. Μια σχέση ανταγωνιστική και αυτό ερμηνεύεται τόσο από τις πολιτικές επιλογές της χώρας (βλ. Μεγαλοϊδεατισμός) αλλά και από τις μεταρρυθμίσεις που είχαν γίνει στην Οθωμανική Αυτοκρατορία (βλ. Τανζιμάτ και παράβαλε και τη σελίδα 39 του σχολικού βιβλίου).

Παραγωγικές δυνάμεις στο εσωτερικό

Η Δύση υπήρξε το ζητούμενο, το επιθυμητό, το σημείο αναφοράς. **Ωστόσο η Ελλάδα μετά την ανεξαρτησία της εξακολουθούσε να μοιάζει περισσότερο με την Ανατολή** διότι:

- ↳ Απουσίαζαν τα ισχυρά κέντρα ανάπτυξης, οι «ατμομηχανές» της οικονομικής και τεχνικής προόδου.
- ↳ Δεν διέθετε σημαντικές πρώτες ύλες.
- ↳ Δεν είχε πλεονάζον ειδικευμένο ή έστω φθινό εργατικό δυναμικό.
- ↳ Η συσσώρευση κεφαλαίου ήταν ισχνή.
- ↳ Η εσωτερική αγορά ήταν περιορισμένη έως ασήμαντη.

Παραγωγικές δυνάμεις στο εξωτερικό

Υπήρχαν ισχυρά πνευματικά, οικονομικά και παραγωγικά κέντρα που εκτείνονταν από:

- ↳ την Ουκρανία ως το Σουδάν,
- ↳ τον Δούναβη ως τον Καύκασο,
- ↳ τη Σμύρνη ως τη Κιλικία.

Για τους Έλληνες του εξωτερικού η Ελλάδα ήταν κακή ανάμνηση, ένας φτωχός και ανεπρόκοπος συγγενής διότι ήταν στάσιμη και φτωχή. Στα τέλη του 19ου, λόγω των οικονομικών και πολιτικών δυσκολιών βρήκαν στη φτωχή Ελλάδα ένα ασφαλές καταφύγιο και το πεδίο ανάπτυξης των οικονομικών δραστηριοτήτων τους (παράβαλε και τη σελίδα 39 του σχολικού βιβλίου).

Η Μεγάλη Ιδέα και οι επιπτώσεις της στην ελληνική οικονομία

Η πρόοδος του εκτός των εθνικών συνόρων Ελληνισμού ταλάνιζε το μικρό βασίλειο. Ενίσχυε την ιδέα ότι το υπάρχον κράτος δεν ήταν παρά μια ημιτελής κατασκευή, τα θεμέλια απλώς για κάτι μεγαλύτερο. Η Μεγάλη Ιδέα που εκπορεύτηκε από αυτή την αντίληψη δημιουργούσε προσδοκίες για ολοκλήρωση του Εθνικού οράματος, που προέβλεπε σημαντική διεύρυνση των συνόρων.

Επιπτώσεις του Μεγαλοϊδεατισμού: Στον οικονομικό και στον πολιτικό χώρο, βλ. Κρητικό ζήτημα, Μακεδονικό ζήτημα. Οι Ελληνικές κυβερνήσεις δεν είχαν στραμμένο το ενδιαφέρον τους αποκλειστικά στα εσωτερικά ζητήματα, στην οικονομική ανόρθωση, στη γεφύρωση του χάσματος με τη Δύση. Όλα αυτά συνυφαίνονταν με το Εθνικό όραμα, μεγαλώνοντας το κόστος των προσπαθειών και καθιστώντας συχνά τις οικονομικές πρωτοβουλίες έρμια των Εθνικών κρίσεων.

Άσκηση εμπέδωσης – Πηγές

Με βάση τα παραθέματα και τις ιστορικές σας γνώσεις

- α) να ορίσετε το περιεχόμενο της Μεγάλης Ιδέας,
- β) να αναφερθείτε στους λόγους για τους οποίους εργαλειοποιήθηκε από το κομματικό σύστημα της εποχής,
- γ) να αναφερθείτε στις επιπτώσεις που είχε αφενός στην οικονομία της χώρας αλλά και στη σύνδεση του αστισμού με τη Μεγάλη Ιδέα.

Κείμενο Α

Το σημαντικότερο ιδεολογικό στοιχείο της πολιτικής ζωής, η Μεγάλη Ιδέα, δεν ήταν βεβαίως και στοιχείο ιδεολογικής διάκρισης: όλα τα κόμματα συμφωνούσαν γύρω από τα βασικά προβλήματα του ελληνικού αλυτρωτισμού. Η μόνη περιοχή διαφωνιών ήταν η τακτική που θα έπρεπε ν' ακολουθήσει η εκάστοτε κυβέρνηση. Η παθολογική διόγκωση του αλυτρωτισμού αποδεικνύει την αποδέσμευση των κομμάτων από τις πραγματικότητες της οικονομικής αθλιότητας και της κοινωνικής αδικίας – ενώ από την άλλη πλευρά επέτρεπε και συντηρούσε αυτή την αποδέσμευση, αποσπώντας την προσοχή των κατωτέρων τάξεων από τα προβλήματά τους. Εννοείται ότι αυτό δεν σημαίνει ότι ο ελληνικός αλυτρωτισμός δημιουργήθηκε σε μίαν εσκεμμένη προσπάθεια να μεταστρέψει την προσοχή του λαού από τις αδικίες του συστήματος. Ο εθνικισμός ήταν φαινόμενο γενικό στην Ευρώπη του 19ου αιώνα, συνέπεια ενός εξαιρετικά περίπλοκου πλέγματος διεθνών και εσωτερικών συνθηκών. Απλοϊκή είναι επίσης και η άλλη, αρκετά κοινή άποψη, ότι η Μεγάλη Ιδέα ήταν «δημιούργημα» της αστικής τάξης. Μπορεί βέβαια να χρησιμοποιήθηκε πολιτικά από τα κόμματα, δεν ήταν, όμως, μια τακτική που «επέβαλαν» οι αστοί. Η προσπάθεια να μεταστρέφεται η προσοχή του λαού από τα εσωτερικά προβλήματα σε σωβινιστικές εξάρσεις είναι συνηθισμένη διέξοδος για κυβερνήσεις που αντιμετωπίζουν δυσκολίες.

Γ. Δερτιλής, *Κοινωνικός μετασχηματισμός και στρατιωτική επέμβαση (1880-1909)*, σελ. 129-131

Κείμενο Β

Η Μεγάλη Ιδέα είχε ένα επιπρόσθετο πλεονέκτημα: ήταν ιδέα βαθύτατα δημοφιλής στα πλατιά στρώματα του πληθυσμού. Η ιδέα αυτή είχε έναν έντονα λαϊκό χαρακτήρα, ο οποίος οφειλόταν όχι μόνο στην ιστορική της προέλευση, αλλά και στο ότι την ασπάζονταν τα λαϊκά κυρίως στρώματα σε όλη την περίοδο του 19ου αιώνα. Ο απλά λαϊκός χαρακτήρας της Μεγάλης Ιδέας δε βρέθηκε ασφαλώς σε αντίθεση με την προοπτική της αστικής αναπτύξεως, ιδίως μετά το 1880. Αντίθετα μάλιστα, σε εποχές ανόδου του αστισμού, όπως μετά το 1880, τα αστικά κινήματα συγγέονταν με τα λαϊκά. Αυτό είναι ακόμα περισσότερο αισθητό όταν η προοπτική της αστικής αναπτύξεως συγγέεται με τα προβλήματα εθνικής ολοκλήρωσης. Στην περίπτωση αυτή, η πρακτική των λαϊκών τάξεων απέβαινε η κινητήρια δύναμη για την ολοκλήρωση της αστικής ανεξίτησης. Επίσης στην ίδια περίπτωση, λόγω ακριβώς του εθνικού προβλήματος, ο αστισμός έπαιρνε τα χαρακτηριστικά του λαϊκιστικού κινήματος. Έτσι, μετά το 1880, στην Ελλάδα παρουσιάστηκε ανανεωμένο το κίνημα του εθνισμού και της Μεγάλης Ιδέας. Η ανανέωση εννοείται σε τρία επίπεδα: α) η ιδέα αυτή ανταποκρίνεται σε μια νέα πραγματικότητα που διαμορφώνεται γύρω από το Αιγαίο, β) συνδυάζεται ο αστισμός με τον λαϊκισμό και γ) η ανόρθωση του ελλαδικού κράτους επιβάλλεται ως προϋπόθεση για την εθνική ολοκλήρωση. Αυτά όλα εξηγούν την αιφνίδια στροφή και το ενδιαφέρον των Ελλήνων διανοούμενων για καθετί που θεωρούνταν και αναγνωριζόταν ως «λαϊκό». Εθνισμός, λαϊκισμός, αστισμός αποτελούσαν τις τρεις συνιστώσες του ιδεολογικού κλίματος που διαμορφώθηκε στον ελληνικό χώρο μετά το 1880. Ο νέος ελληνικός εθνισμός προσπαθούσε να συγχρονίσει το βήμα του με εκείνο του ιταλικού και του γερμανικού εθνισμού. Κατά την περίοδο αυτή οι Έλληνες διανοούμενοι άρχισαν να μορφώνονται στο ιδεολογικό κλίμα της Γερμανίας. Ανακάλυπταν τη γερμανική επιστήμη της Λαογραφίας, βάδιζαν στα ίχνη της γερμανικής ιστορικής Σχολής, στο Δίκαιο, στη Φιλοσοφία, στην κοσμοαντίληψη. Το λαϊκιστικό άνοιγμα αποτελούσε στην ουσία μια ανανέωση του κινήματος του αστισμού. Δεν είναι τυχαία η ανακάλυψη της δημοτικής γλώσσας στα χρόνια αυτά (1888) από τους Ψυχάρη, Πάλλη, Εφταλιώτη. Λαϊκή γλώσσα και λαϊκός πολιτισμός στάθηκαν οι βάσεις του ανανεωμένου εθνισμού, που είχε σαν στόχο του την εθνική συσπείρωση και την αστική ανάπτυξη [...]. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις, το κρίσιμο ζήτημα ήταν η ενσωμάτωση του λαϊκού παράγοντα μέσα στο σχέδιο για την εθνική ολοκλήρωση και την αστική ανόρθωση.

B. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 19ο ΑΙΩΝΑ

Ενότητα 3 Το εμπόριο (σελ. σχολικού βιβλίου 17-20)

Στόχος: Να κατανοήσετε τη σημασία του εμπορίου για την οικονομία της Ελλάδας και την εξάρτησή του όχι μόνο από τις παραγωγικές δυνατότητες της χώρας, αλλά και από τις ανάγκες του πληθυσμού. Όσο αυξάνεται ο πληθυσμός της χώρας, τόσο δημιουργούνται νέες ανάγκες και δυνατότητες για την παραγωγή και τη διανομή των αγαθών.

Το εσωτερικό εμπόριο: Στα πρώτα χρόνια της ανεξαρτησίας του κράτους το εμπόριο ταυτίζεται με το εσωτερικό και βρίσκεται σε χαμηλά επίπεδα. Αιτίες:

- ↳ Τα οικονομικά μεγέθη της χώρας ήταν μικρά.
- ↳ Μικρός πληθυσμός.
- ↳ Περιορισμένη αγοραστική δύναμη.
- ↳ Απουσία παραγωγικών μονάδων μεγάλου μεγέθους.

Ωστόσο, στα τέλη του 19ου αιώνα δημιουργήθηκε στις μεγαλύτερες πόλεις μια αξιόλογη εμπορική κίνηση, η οποία τροφοδοτήθηκε από εισαγωγές καταναλωτικών προϊόντων.

Το εξωτερικό εμπόριο: Ήταν μόνιμα παθητικό για τη χώρα. Βασικό πρόβλημα ήταν το ισοζύγιο πληρωμών*, η σχέση ανάμεσα στην αξία των εισαγωγών και των εξαγωγών.

* Το ισοζύγιο πληρωμών είναι ένας λογαριασμός στον οποίο καταγράφονται όλες οι συναλλαγές μίας χώρας με τον υπόλοιπο κόσμο, μέσα σε συγκεκριμένο χρονικό διάστημα, όπως ένα έτος. Τρία είναι τα κυριότερα αίτια που επιφέρουν διαταραχές στο ισοζύγιο πληρωμών 1) Το πρώτο αίτιο έχει να κάνει με την άσκηση διαφορετικής νομισματικής πολιτικής στο εσωτερικό από αυτή που ακολουθούν οι χώρες με τις οποίες ένα κράτος συναλλάσσεται. Αν για παράδειγμα μια χώρα εφαρμόζει επεκτατική νομισματική πολιτική τη στιγμή που οι άλλες χώρες δεν κινούνται ανάλογα, τότε θα προκληθεί αύξηση των εισαγωγών, που συνεπάγεται αύξηση της ζήτησης για χρυσό και συνάλλαγμα τα οποία θα εισρεύσουν στις χώρες με τη σταθερή νομισματική πολιτική. 2) Το δεύτερο έχει να κάνει με μεταβολές στις συνθήκες προσφοράς. Πρόκειται για όλα εκείνα τα αίτια που δημιουργούν προβλήματα στο ισοζύγιο πληρωμών από την πλευρά της προσφοράς αγαθών και υπηρεσιών. Σ' αυτά συγκαταλέγονται εκτός από τις διακυμάνσεις στην παραγωγή, λόγω καιρικών ή άλλων εποχιακών μεταβολών, οι μεταβολές στις προτιμήσεις των καταναλωτών, η τεχνολογική εξέλιξη με την εμφάνιση νέων προϊόντων και την ταυτόχρονη εξαφάνιση παλαιών, η μείωση του παραγωγικού δυναμικού, οι μεταβολές στο εργατικό δυναμικό κ.α. Το τρίτο αίτιο έχει να κάνει με μεταβολές στις συνθήκες ζήτησης. Ελλείμματα και πλεονάσματα στο ισοζύγιο πληρωμών είναι δυνατό να δημιουργηθούν και με την αύξηση της ζήτησης για εισαγόμενα προϊόντα ή και από περιορισμούς στις εισαγωγές εναντίον αλλοδαπών προϊόντων.

Σημασία του εμπορίου για την Ελλάδα

- ↳ Συνέβαλε στην αντιμετώπιση του επισιτιστικού προβλήματος.
- ↳ Αποτελούσε την πλέον αξιόπιστη πηγή εσόδων για τα δημόσια ταμεία. (π.χ. έσοδα από τα τελωνεία).

Ανάπτυξη του εξωτερικού εμπορίου

Ακολούθησε ρυθμούς ανάλογους:

- ↳ Με τη γενικότερη βελτίωση των εθνικών οικονομικών μεγεθών.
- ↳ Με τους ρυθμούς ανάπτυξης της διεθνούς εμπορικής κίνησης.
- ↳ Αύξηση του πληθυσμού κατά 2,5 φορές μετά την εδαφική διεύρυνση της Ελλάδας με την προσάρτηση των Ιονίων νήσων και της Θεσσαλίας.

Αποτέλεσμα: Η αύξηση των συναλλαγών.

Στατιστικά δεδομένα

Έτος	Αξία συναλλαγών
1851	36.000.000 χρυσές δραχμές
1901	235.000.000 χρυσές δραχμές
1911	315.000.000 χρυσές δραχμές

Εξαγωγές στην Ελλάδα τον 19ο αι.

Γεωργικά προϊόντα	<ul style="list-style-type: none"> ▶ 2/3 σε αξία των συνολικών εξαγωγών (αρχικά) ▶ 3/4 των συνολικών εξαγωγών (τη δεκαετία 1900-1910)
-------------------	---

Εξαγόμενα γεωργικά προϊόντα	Άλλα εξαγόμενα προϊόντα για βιομηχανική επεξεργασία
Σταφίδα: το 1/2 των συνολικών εξαγωγών Ελαιόλαδο Κρασί (μετά το 1900)	α. Φυτικά προϊόντα Βαμβάκι (την εποχή του αμερικανικού εμφύλιου) Καπνός (ασήμαντο ποσοστό, σταθερά ανερχόμενο) β. Κατεργασμένα δέρματα (σημαντική εμπορική κίνηση μέχρι το 1880) γ. Μεταλλευτικά προϊόντα – Πλησίαζαν το 1/5 της συνολικής αξίας των εξαγωγών Μόλυβδος Μαγγανιούχα μεταλλεύματα Σμυρίδα Θηραϊκή γη δ. Βιομηχανικά προϊόντα (ασήμαντες εξαγωγές)

Εισαγωγές στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα

Αγροτικά προϊόντα	Βιομηχανικά προϊόντα
<ul style="list-style-type: none"> › Αντιπροσώπευαν σταθερά το 1/3 σε αξία του συνόλου › Τα δημητριακά (σιτάρι) βρίσκονταν στην πρώτη θέση των εισαγωγών (η εγχώρια παραγωγή δεν κάλυπτε τις επισιτιστικές ανάγκες του πληθυσμού) 	<ul style="list-style-type: none"> › Κυριαρχούσαν τα υφάσματα και τα νήματα › Επίσης τα ορυκτά (άνθρακας), που προοδευτικά αυξάνονταν › Ξυλεία › Χημικά προϊόντα › Μηχανήματα

Εμπορικές σχέσεις Ελλάδας με το εξωτερικό

<p>Εμπορικοί δεσμοί με βιομηχανικά κράτη της Δυτικής Ευρώπης:</p> <ul style="list-style-type: none"> › Αγγλία (απορροφούσε το σύνολο των εξαγωγών σταφίδας και σημαντικό ποσοστό μεταλλευμάτων) › Γαλλία › Βέλγιο 	<p>Εμπορικοί δεσμοί με την Οθωμανική Αυτοκρατορία:</p> <ul style="list-style-type: none"> › υπαρκτοί αλλά δε βρίσκονταν στη πρώτη θέση από πλευρά όγκου και αξίας. 	<p>Εμπορικοί δεσμοί με:</p> <ul style="list-style-type: none"> › Νότια Ρωσία › Χώρες που διέρχεται ο Δούναβης › Κωνσταντινούπολη › Άλλα λιμάνια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας › Σμύρνη › Αλεξάνδρεια
--	---	---

Η εμπορική δραστηριότητα των Ελλήνων της διασποράς

Αναπτυσσόταν ανταγωνιστικά

↳ ως προς τις δραστηριότητες των εγχώριων εμπόρων,

↳ ως προς τους εμπορικούς οίκους των ισχυρών βιομηχανικών κρατών της Δύσης.

Άσκηση εμπέδωσης – Πηγές

Χρησιμοποιώντας τα στοιχεία που δίνονται στους παρακάτω πίνακες και αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις, να περιγράψετε την πορεία του εξωτερικού εμπορίου της Ελλάδας στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα έως το 1910 (Πανελλήνιες 2003).

ΠΙΝΑΚΑΣ*

Σύνθεση εξωτερικού εμπορίου - Μ.Ο. δεκαετιών 1860-1870 και 1900-1910
Βασικά προϊόντα (ποσοστό % της αξίας)

A. Εισαγωγές

Είδος	1860-1870	1900-1910
Αγροτικά προϊόντα	31%	36%
Βιομηχανικά	24%	30%
Πρώτες ύλες	12%	18%

* ΠΙΝΑΚΑΣ, σχολικό βιβλίο σελ. 19.

Β. Εξαγωγές

Είδος	1860-1870	1900-1910
Αγροτικά προϊόντα	63%	75%
Βιομηχανικά	7%	2%
Πρώτες ύλες	17%	22%

Η Αθήνα τον 19ο αιώνα

Ενότητα 4 Η εμπορική ναυτιλία (σελ. σχολικού βιβλίου 20-22)

Στόχος: Η Ελλάδα λόγω της γειτνίασης της με τη θάλασσα είχε ένα ισχυρό ανταγωνιστικό πλεονέκτημα στο χώρο της ναυτιλίας. Είχε ναυτική παράδοσή και γνώση των ναυτικών υποθέσεων και μπορούσε να εξελιχθεί σε μια σημαντική εμπορική ναυτιλιακή δύναμη στην ευρύτερη περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου. Η είσοδος της στην ατμοπλοΐα έγινε καθυστερημένα λόγω της έλλειψης κεφαλαίων και των κατάλληλων υποδομών για τη διεξαγωγή των εμπορικών ναυτιλιακών δραστηριοτήτων.

Η εμπορική ναυτιλία τον 18ο αιώνα

Σημαντική ναυτιλιακή δραστηριότητα σε πολλές παραλιακές περιοχές του ελληνικού χώρου και στα νησιά.

Λόγοι

- ↳ Έξοδος της Ρωσίας στη Μαύρη θάλασσα.
- ↳ Το εμπόριο που αναπτύχθηκε στα λιμάνια της περιοχής λ.χ. Οδησσός και της Μεσογείου.
- ↳ Συνθήκη Κιουτσούκ Καϊναρτζή* (1774) μεταξύ Ρωσίας – Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.
- ↳ Γαλλική Επανάσταση – Ναπολεόντειοι πόλεμοι. Διάσπαση του ηπειρωτικού αποκλεισμού** που είχε επιβάλει η Αγγλία στα γαλλικά λιμάνια. Εκμετάλλευση της απουσίας των γαλλικών πλοίων από τη Μεσόγειο.

Ύφεση εμπορίου κατά τη διάρκεια της Επανάστασης (1821-1830)**Λόγοι παρακμής**

- ↳ Μετατροπή του ελληνικού εμπορικού στόλου σε πολεμικό.
- ↳ Κλείσιμο εμπορικών δρόμων.
- ↳ Καταστροφή ή παρακμή παραδοσιακών ναυτικών κέντρων (Ψαρά, Γαλαξίδι).

Παράγοντες ανάκαμψης εμπορίου

- ↳ Προδιάθεση για τη θάλασσα.
- ↳ Γνώση ναυτικών υποθέσεων.

Η Σύρος αναδεικνύεται σε ναυτιλιακό κέντρο για τους εξής λόγους

- ↳ Κύματα προσφύγων, κυρίως από τη Χίο (στη διάρκεια της Επανάστασης).
- ↳ Στρατηγική θέση του νησιού (κέντρο Αιγαίου, πάνω στις διαδρομές που συνέδεαν τα Στενά και τη Μαύρη θάλασσα με τους μεσογειακούς δρόμους).
- ↳ Δυναμική παρουσία και δραστηριότητα των ελληνικών παροικιών στα κυριότερα εμπορικά κέντρα της περιοχής: Λιμάνια Νότιας Ρωσίας, εκβολές Δούναβη, Κωνσταντινούπολη, Σμύρνη, Αίγυπτος.

Η ελληνική εμπορική ναυτιλία του 19ου αι.

Παρά τις περιόδους κρίσης και τον ανταγωνισμό υψηλού κόστους και τεχνικών απαιτήσεων πλοίων η ελληνική ναυτιλία ακολούθησε ανοδική πορεία.

* Σε ό,τι αφορά στα ελληνικά ενδιαφέροντα, με την υπογραφή της Συνθήκης κατοχυρώθηκε νομικά το δικαίωμα της χρήσης της ρωσικής σημαίας από Έλληνες πλοιοκτήτες, όπως και η ναυπήγηση πλοίων μεγάλου εκτοπίσματος. Χρησιμοποιώντας τη ρωσική σημαία και τη χορήγηση αδείας επιτηδεύματος, σε όσους ύψωναν τη ρωσική σημαία, από τον διοικητή της Οδησσού, ο εμπορικός στόλος των Ελλήνων πλοιοκτητών αναπτύχθηκε θεαματικά.

** Η δυνατότητα των ελληνικών εμπορικών πλοίων να διασπάσει τον ηπειρωτικό αποκλεισμό που είχαν επιβάλει οι Άγγλοι στα γαλλικά λιμάνια έφερε ανάπτυξη στον ελληνικό εμπορικό ναυτικό στόλο, αφού το κενό που δημιουργήθηκε στην Ανατολική Μεσόγειο από τη μη διέλευση των γαλλικών πλοίων το κάλυψαν τα ελληνικά πλοία, τα οποία κέρδισαν σημαντικά οφέλη την περίοδο από το 1174 έως το 1821.

↳ Αυξήθηκε η χωρητικότητα και ο αριθμός των πλοίων

Έτος	Συνολική χωρητικότητα
1840	100.000 τόνοι
1866	300.000 τόνοι

- ↳ Ωστόσο, υπήρξαν έντονες αυξομειώσεις κατά την περίοδο που τα ελληνικά ιστιοφόρα αντικαταστάθηκαν με ατμόπλοια.
- ↳ Πολλά από τα εθνικά δημόσια έργα έγιναν για την εξυπηρέτηση της ναυτιλιακής δραστηριότητας λιμάνια και φάροι

Εξέλιξη της ελληνικής ατμοπλοΐας

Στα μέσα του 19ου αι. υπήρξαν πρωτοβουλίες και συγκροτημένες προσπάθειες.

- ↳ Επενδυτικές πρωτοβουλίες για κατασκευή, αγορά και συντήρηση ατμόπλοιων.
- ↳ Αναζήτηση κεφαλαίων μέσω εταιρειών και ισχυρών επιχειρηματικών σχημάτων (ανατροπή παραδοσιακών εφοπλιστικών σχέσεων που ίσχυαν για τα ιστιοφόρα).
- ↳ Ενεργή συμμετοχή ελληνικού κράτους, τραπεζών, ομογενών.

Ανασταλτικοί παράγοντες ανάπτυξης ατμοπλοΐας

- ↳ Περιορισμένη διαθεσιμότητα κεφαλαίων.
- ↳ Αυξημένος επιχειρηματικός κίνδυνος.

Αριθμητικά δεδομένα για την ανάπτυξη της ατμοπλοΐας στα τέλη του 19ου αιώνα.

Έτος	Αριθμός πλοίων
1890	97
1901	191
1912	389

Ύφεση Ελληνικής εμπορικής ναυτιλίας

Λόγος: Ο Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος έφερε καταστροφές και οικονομικές και πολιτικές αλλαγές στα κράτη του Εύξεινου.

Συνέπεια: Υποδιπλασιασμός του Ελληνικού εμπορικού στόλου σε σχέση με το 1914.

Άσκηση εμπέδωσης – Πηγές

Με βάση τις ιστορικές σας γνώσεις και αντλώντας στοιχεία από τα παρακάτω κείμενα και τον πίνακα που σας δίνονται, να αναφερθείτε: α. στην εξέλιξη των ναυτικών κέντρων από τη δεκαετία 1821-1830 έως το 1870) β. στην περίπτωση της Σύρου και στους λόγους ανάπτυξης της κατά την ίδια περίοδο (Πανελλήνιες 2017).

ΟΡΙΣΜΟΙ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΟΡΩΝ Α΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

«Μεγάλη Ιδέα»: Η πρόοδος του εκτός των εθνικών συνόρων ελληνισμού ταλάνιζε το μικρό βασίλειο. Ενίσχυε την ιδέα ότι το υπάρχον κράτος δεν ήταν παρά μία ημιτελής κατασκευή, τα θεμέλια απλώς για κάτι μεγαλύτερο. Η «Μεγάλη Ιδέα» που εκπορεύθηκε απ' αυτήν την αντίληψη, δημιουργούσε προσδοκίες για ολοκλήρωση του εθνικού οράματος, που προϋπέθετε σημαντική διεύρυνση των συνόρων. Η έντονη παρουσία της εθνικής αυτής ιδεολογίας είχε επιπτώσεις στον πολιτικό και οικονομικό χώρο, ιδιαίτερα σε εποχές που τα προβλήματα έμοιαζαν με ανοικτές πληγές, στην περίπτωση της Κρήτης ή, αργότερα, της Μακεδονίας. Οι ελληνικές κυβερνήσεις δεν είχαν στραμμένο το ενδιαφέρον τους, μέσα σ' αυτές τις συνθήκες, αποκλειστικά στα εσωτερικά ζητήματα, στην οικονομική ανόρθωση και τη γεφύρωση του χάσματος με τη Δύση. Όλα αυτά συνυφαίνονταν με το εθνικό όραμα, μεγαλώνοντας το κόστος των προσπαθειών και καθιστώντας συχνά τις οικονομικές πρωτοβουλίες έρμαιο των εθνικών κρίσεων.

«Εθνικές Γαίες»: «Εθνικές γαίες» ήταν οι ακίνητες, οι κτηματικές ιδιοκτησίες των Οθωμανών στις περιοχές που περιήλθαν στον έλεγχο του ελληνικού κράτους. Η γη αυτή ανήκε είτε στο οθωμανικό δημόσιο είτε σε μουσουλμανικά ιδρύματα είτε σε ιδιώτες, ως ιδιοκτησία ή ως δικαίωμα νομής (εκμετάλλευσης). Οι περιουσίες αυτές περιήλθαν στην κυριότητα του ελληνικού κράτους «επαναστατικώς δικαίω»

«Τανζιμάτ»: Στην Οθωμανική αυτοκρατορία εφαρμόστηκαν οι συνταγματικές με-

ταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ (1856)¹ που έδιναν διευρυμένα δικαιώματα στους χριστιανούς της αυτοκρατορίας. Οι μεταρρυθμίσεις αυτές, σε συνδυασμό με τις νέες οικονομικές συνθήκες που επικρατούσαν σε πολλές περιοχές της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, έδιναν σαφώς μεγαλύτερες ευκαιρίες στους ομογενείς από εκείνες που η Ελλάδα μπορούσε να προσφέρει.

«Αγροτική μεταρρύθμιση»: Μετά τη βιομηχανική επανάσταση, καθώς η κατοχή γης στην Ευρώπη έπαυε προοδευτικά να αποτελεί πηγή εξουσίας και κοινωνικού-ταξικού κύρους, άνοιξαν οι δρόμοι για την αγροτική μεταρρύθμιση. Την κατάργηση δηλαδή των μεγάλων ιδιοκτησιών και την κατάτμηση των αξιοποιήσιμων εδαφών σε μικρές παραγωγικές μονάδες οικογενειακού χαρακτήρα που ανταποκρίνονταν καλύτερα στις νέες παραγωγικές και κοινωνικές συνθήκες. Το 1917 ο Ελ. Βενιζέλος επιχείρησε την ολοκλήρωση της αγροτικής μεταρρύθμισης.

«Φεντερασιόν»: Μεγάλη πολυεθνική εργατική οργάνωση της Θεσσαλονίκης με πρωτεργάτες σοσιαλιστές από την ανοιχτή σε νέες ιδέες εβραϊκή κοινότητα της πόλης, η οποία μετά το τέλος των βαλκανικών και την ενσωμάτωση της Θεσσαλονίκης στην Ελλάδα, αποτέλεσε σημαντικό δίαυλο για τη διάδοση της σοσιαλιστικής και εργατικής ιδεολογίας στη χώρα, μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους και την ενσωμάτωση της πόλης στην Ελλάδα.

«ΓΣΕΕ»: Η Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδος ιδρύθηκε προς το τέλος του

πρώτου Παγκοσμίου πολέμου (1918) και συμπεριέλαβε κλαδικά και τοπικά σωματεία. Ήταν αποτέλεσμα της ταχύτατης ωρίμασης του εργατικού και σοσιαλιστικού κινήματος της χώρας μετά τις πιέσεις που δέχτηκε η ελληνική κοινωνία, την εμπλοκή της Ελλάδας σε διεθνείς υποθέσεις και τον αντίκτυπο της ρώσικης επανάσταση.

«Βενιζελισμός»: Στην περίοδο 1910-22, κατά την οποία η Ελλάδα βρισκόταν σε συνεχή πολεμική ετοιμότητα εμφανίστηκε μια νέα πολιτική αντίληψη που εκφράστηκε με τον Ελευθέριο Βενιζέλο και ονομάστηκε συνοπτικά «Βενιζελισμός». Είναι δύσκολο να ορίσουμε με λίγα λόγια τι ακριβώς ήταν αυτή η πολιτική, στον οικονομικό όμως τομέα φαίνεται ότι ο Βενιζελισμός θεωρούσε το ελληνικό κράτος ως μοχλό έκφρασης και ανάπτυξης του ελληνισμού. Το ελληνικό κράτος δηλαδή έπρεπε να επιδιώξει την ενσωμάτωση του εκτός συνόρων ελληνισμού και με ενιαία εθνική και κρατική υπόσταση να διεκδικήσει τη θέση του στον τότε σύγχρονο κόσμο. Αυτό προϋπέθετε όχι μονό θεσμικό εκσυγχρονισμό που θα καθιστούσε το κράτος αποτελεσματικό και αξιόπιστο, αλλά και γενικότερη προσήλωση στην ιδέα της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων του έθνους.

«Διχοτόμηση της δραχμής»: Το Μάρτιο του 1922 τα δημοσιονομικά δεδομένα έφτασαν σε πλήρες αδιέξοδο το οποίο αντιμετώπιστηκε με έναν απρόσμενο τρόπο. Λίγους μήνες πριν από την κατάρρευση του ελληνικού μετώπου στη Μικρά Ασία, η ελληνική κυβέρνηση προέβει σε ένα πρωτότυπο εσωτερικό αναγκαστικό δάνειο, με διχοτόμηση του χαρτονομίσματος. Το αριστερό μέρος εξακολουθούσε να κυκλοφορεί στο 50% της αναγραφόμενης αξίας, ενώ το δεξιό ανταλλάχτηκε

με ομολογίες του δημοσίου. Η επιχείρηση στέφθηκε από επιτυχία, το κράτος απέκτησε 1.200.000.000 δραχμές και το πείραμα επαναλήφθηκε το 1926. Φυσικά, ο νομισματικός αυτός ελιγμός δεν στάθηκε ικανός να προλάβει τη μικρασιατική καταστροφή και τις βαρύτατες συνέπειές της.

«ΟΥΛΕΝ»: Αμερικανική εταιρεία, η οποία το 1925 ανέλαβε την κατασκευή του φράγματος και της τεχνητής λίμνης του Μαραθώνα. Το πολεοδομικό συγκρότημα της Αθήνας ξεπέρασε με την έλευση των προσφύγων τα 1.000.000 κατοίκους και δεν μπορούσε πλέον να υδρεύεται με το χρονολογούμενο από τους ρωμαϊκούς χώρους αδριάνειο υδραγωγείο.

«ΠΑΟΥΕΡ»: Βρετανική εταιρεία η οποία την ίδια περίπου εποχή με την Ούλεν (1925) ανέλαβε την εγκατάσταση μονάδων παράγωγης ηλεκτρικού ρεύματος στην πρωτεύουσα αλλά και τη δημιουργία σύγχρονου δικτύου αστικών συγκοινωνιών, βασισμένου σε ηλεκτροκίνητα τραμ και λεωφορεία.

«Κλήρινγκ»: Μέθοδος διακανονισμού που προοδευτικά κυριάρχησε στο εξωτερικό εμπόριο μετά την οικονομική κρίση του 1932. Στο εξωτερικό εμπόριο κυριάρχησε προοδευτικά η μέθοδος διακανονισμού Κλήρινγκ. Οι διεθνείς συναλλαγές δεν γίνονταν, δηλαδή, με βάση το μετατρέψιμο συνάλλαγμα αλλά με βάση διακρατικές συμφωνίες που κοστολογούσαν τα προς ανταλλαγή προϊόντα και φρόντιζαν να ισοσκελίσουν την αξία των εισαγωγών με την αντίστοιχη των εξαγωγών στο πλαίσιο ειδικών λογαριασμών. Για μια χώρα όπως η Ελλάδα όπου οι συναλλαγές με το εξωτερικό ήταν έντονα ελλειμματικές η διαδικασία αυτή περά από τα αρνητικά είχε και θετικά στοιχεία.

ΩΡΑ ΓΙΑ ΕΠΑΝΑΛΗΨΗ - ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

Ερωτήσεις κατανόησης (σελ. 11-41)

1. Να περιγράψετε την κατάσταση της υπαίθρου και των πόλεων μετά την Επανάσταση και σε ποιο βαθμό επηρέασε τα πρώτα χρόνια την οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδας.
2. Ποια ήταν η σχέση των Ελλήνων εντός Ελλάδας με τους Έλληνες της διασποράς τον 19ο αιώνα;
3. Πώς η Μεγάλη Ιδέα επηρέασε τις επενδύσεις στην Ελλάδα;
4. Να εξηγήσετε τους λόγους για τους οποίους το εξωτερικό εμπόριο διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στην εξέλιξη της εθνικής οικονομίας κατά τον 19ο αιώνα.
5. Ποιοι παράγοντες συνέβαλαν στην ανάπτυξη της ελληνικής εμπορικής ναυτιλίας κατά τον 19ο αιώνα και τις αρχές του 20ού και ποιες οι συνέπειες της ανάπτυξης αυτής.
6. Ποια τα προβλήματα στη διανομή των εθνικών γαιών. Να αναλύσετε τον τρόπο με τον οποίο έγινε τελικά η διανομή και να αξιολογήσετε τα αποτελέσματά της.
7. Πώς αξιοποίησε το νεοσύστατο Ελληνικό Κράτος το πλούσιο σε κοιτάσματα υπέδαφος του.
8. Να συνδέσετε τον εκσυγχρονισμό του πιστωτικού συστήματος της χώρας με τη γενικότερη ανάγκη της για οικονομική πρόοδο. Τι μορφή προσέλαβε αυτός; Τι γνωρίζετε για την Εθνική Τράπεζα της Ελλάδας;
9. Να αναφέρετε τους λόγους καθυστέρησης της εκβιομηχάνισης της χώρας, και πότε ξεκίνησε μια μορφή ανάπτυξης της βιομηχανίας στην Ελλάδα, αλλά και στα αποτελέσματά της έως το 1913.
10. Να αναφέρετε τα κυριότερα δημόσια έργα που πραγματοποιήθηκαν τον 19ο αιώνα και συνετέλεσαν στην οικονομική ανάπτυξη του κράτους.
11. Να εξηγήσετε τη σημασία της κατασκευής του ελληνικού σιδηροδρομικού δικτύου στο διάστημα 1882-1892 για την Ελλάδα.
12. Η δανειοληπτική πολιτική της Ελλάδας από το 1881 κ.ε. Πότε ξεκίνησε, ποια η πορεία της και πώς τελικά αξιοποιήθηκαν τα δάνεια στα τέλη του 19ου αιώνα;
13. Κάτω από ποιες συνθήκες επιβλήθηκε ο ΔΟΕ; Να αναλύσετε τη θετική πλευρά της επιβολής του Δ.Ο.Ε. (Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου) στην Ελλάδα, μετά τον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897.
14. Να αναφέρετε τις συνθήκες κάτω από τις οποίες διευκολύνθηκε η συνεργασία του εξωελλαδικού ελληνικού κεφαλαίου με το ελληνικό κράτος, από το 1860 κ.ε.

Ερωτήσεις τύπου «Σωστό-Λάθος»

Να επιβεβαιώσετε ή να διαψεύσετε τις ακόλουθες προτάσεις σημειώνοντας με ένα Χ το σωστό ή το λάθος στο αντίστοιχο τετραγωνάκι.

	Σωστό	Λάθος
1. Ο πληθυσμός του ελληνικού κράτους αυξανόταν με αργό ρυθμό και ποτέ δεν πλησίασε τον ανάλογο ρυθμό ανάπτυξης των δυτικών κρατών.	☐	☐
2. Οι μετακινήσεις ανθρώπων από την αγροτική ύπαιθρο στα αστικά κέντρα του ελληνικού βασιλείου είχε ως μοναδικό στόχο την εγκατάσταση σε αυτά.	☐	☐
3. Το ελληνικό κράτος είχε τις προϋποθέσεις για τη βιομηχανική ανάπτυξη.	☐	☐
4. Τα ελληνικά εμπορικά κέντρα του εξωτερικού συνεργάστηκαν με τους εμπόρους της Ελλάδας για την επέκταση των εμπορικών τους δραστηριοτήτων.	☐	☐
5. Η Συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή ευνόησε την ανάπτυξη της ελληνικής ναυτιλίας κατά την προεπαναστατική περίοδο.	☐	☐
6. Αν και η προσπάθεια για την ανάπτυξη της ατμοπλοΐας ξεκίνησε από τα μέσα του 19ου αιώνα, η οικονομική αδυναμία του νέου κράτους δεν επέτρεψε την ανάπτυξη της μόνο παρά στο τέλος του 19ου και κυρίως στις αρχές του 20ού αιώνα.	☐	☐
7. Η αξιοποίηση των εθνικών γαιών και η αναγκαιότητα του πολυτεμαχισμού τους συνδέεται με την εμφάνιση των πελατειακών σχέσεων στην Ελλάδα.	☐	☐
8. Η εκμετάλλευση του ορυκτού πλούτου ξεκίνησε συστηματικά με την εφαρμογή νομοθεσίας το 1861 που εκχωρούσε μεταλλευτικά δικαιώματα με ευνοϊκούς όρους.	☐	☐
9. Η δημιουργία οργανωμένου τραπεζικού συστήματος στο νέο ελληνικό κράτος είχε ως βασικό στόχο την εξαφάνιση της τοκογλυφίας που επικρατούσε ως τότε.	☐	☐
10. Κατά τα πρώτα χρόνια της ανεξαρτησίας το πιστωτικό σύστημα ήταν συνδεδεμένο με τον βιομηχανικό τομέα που προσπαθούσε να αναπτυχθεί.	☐	☐
11. Η ελληνική βιομηχανία ενισχύθηκε σημαντικά από την κατάρτιση και τη καινοτομία του εργατικού της δυναμικού στα τέλη του 19ου αιώνα.	☐	☐
12. Η αναστολή της κατασκευής οδικού δικτύου έγκειται και στον ανταγωνισμό με τις θαλάσσιες μεταφορές που κυριαρχούσαν στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα.	☐	☐

ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΟ ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΑ ΣΤΟ Α' ΚΕΦΑΛΑΙΟ

(διάρκεια 3 ώρες)

ΟΜΑΔΑ Α

ΘΕΜΑ Α

A1. Να δοθούν οι ορισμοί των ακόλουθων ιστορικών όρων:

- α) Εθνικές γαίες
- β) Φεντερασιόν
- γ) Κλήριγκ

Μονάδες 15

A2. Να επιβεβαιώσετε ή να διαψεύσετε τις ακόλουθες προτάσεις με την ένδειξη **Σωστό** ή **Λάθος**.

	Σωστό	Λάθος
A) Η δημιουργία τραπεζικού συστήματος στο νεοελληνικό κράτος είχε ως βασικό στόχο την εξάλειψη της τοκογλυφίας που επικρατούσε ως τότε.	☐	☐
B) Το μεγαλύτερο μέρος από τα δάνεια που σύναψε η Ελλάδα στα τέλη του 19ου αι χρησιμοποιήθηκε για την αποπληρωμή παλαιότερων δανείων.	☐	☐
Γ) Η ενσωμάτωση της Θεσσαλίας στο ελληνικό κράτος έγινε το 1864.	☐	☐
Δ) Η αμερικανική εταιρεία ΟΥΛΕΝ ανέλαβε την εγκατάσταση μονάδων παραγωγής ηλεκτρικού ρεύματος στην πρωτεύουσα αλλά και τη δημιουργία σύγχρονου δικτύου αστικών συγκοινωνιών.	☐	☐
Ε) Η διεθνής κρίση του 1939 έφτασε στην Ελλάδα σε μια εποχή ευημερίας.	☐	☐

Μονάδες 10

ΘΕΜΑ Β

B1. Γιατί ο σιδηρόδρομος ήταν το σύμβολο των νέων καιρών και ποιοι παράγοντες δυσκόλευαν στην Ελλάδα την απόκτηση σιδηροδρομικού δικτύου λίγα μόλις χρόνια μετά την ανεξαρτησία της;

Μονάδες 13

B2. Τι γνωρίζετε για την οικονομία του Μεσοπολέμου (1919-1939);

Μονάδες 12

ΟΜΑΔΑ Β

ΘΕΜΑ Γ

Αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις σε συνδυασμό με τις πληροφορίες των παραθεμάτων που ακολουθούν, να εξηγήσετε:

- α) πώς η Ελλάδα ανταγωνιζόταν τον εαυτό της πολλές δεκαετίες μετά την ανεξαρτησία της, λαμβάνοντας υπόψη τα κοινά σημεία της περισσότερο με την Ανατολή παρά με τη Δύση,

β) πότε άρχισαν οι Έλληνες της Διασποράς να επενδύουν στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα;

Μονάδες 25

Κείμενο Α

Η οικονομική δύναμη των Ελλήνων της Διασποράς

Οι Έλληνες αποτελούσαν (στην Οθωμανική αυτοκρατορία) την απόλυτη πλειοψηφία των χρηματιστικών και εμπορικών επαγγελματιών, τουλάχιστον σε όσες περιοχές ήταν πρόσφορες για τη διείσδυση του ευρωπαϊκού καπιταλισμού, και αποτελούσαν το 30 με 60% του αστικού πληθυσμού των σημαντικότερων εμπορικών κέντρων της αυτοκρατορίας, στο τέλος του Πρώτου Παγκοσμίου πολέμου. Είχαν τις μισές βιομηχανικές επιχειρήσεις δικές τους, και έλεγχαν ένα μεγάλο τμήμα του εξωτερικού εμπορίου.

Παρόμοια κατάσταση επικρατεί στην Αίγυπτο, στο δεύτερο κατά σειρά κέντρο της διαμόρφωσης του ελληνισμού του εξωτερικού. Όπως και στην Οθωμανική Τουρκία, το εξωτερικό εμπόριο ήταν εκείνο που, κυρίως, συγκέντρωνε την προσοχή των Ελλήνων επιχειρηματιών: ιδιαίτερα η εξαγωγή βαμβακιού αντιπροσώπευε 60 με 80% του συνόλου των εξαγωγών και από πολύ νωρίς ελέγχονταν από ελληνικές εταιρίες. Το 1850 ο οίκος «Κασσαβέτη» (με κεφάλαιο 5 εκατομμύρια φράγκα), κυριαρχούσε στο εμπόριο της Άνω Αιγύπτου απασχολώντας 1.000 υπαλλήλους, και το 1854 απέκτησε το μονοπώλιο της οργάνωσης της ποταμοπλοΐας του Νείλου. Το 1858-59 ο οίκος «Νικολόπουλος» «συγκέντρωνε» όλα τα προϊόντα της περιοχής της Άνω Αιγύπτου [...] Έλληνες είχαν σημαντικό ρόλο και στις «ανώτατες σφαίρες των χρηματιστηρίων και τραπεζιτικών δραστηριοτήτων. Από τις 100.000 ιδρυτικές μετοχές της «National Bank» που ήταν άμεσα συνδεδεμένη με το μεγάλο βρετανικό κεφάλαιο και απέκτησε και το εκδοτικό προνόμιο οι 25.000 ανήκαν στον (Έλληνα) Σαλβάγο. Η συμβολή της ελληνικής εμπορικής αστικής τάξης υπήρξε σημαντική στα λιμάνια της Μαύρης Θάλασσας και της Αζοφικής. Το ελληνικό ναυτικό κυριαρχούσε στα λιμάνια του Δούναβη μέχρι και τον 20ό αιώνα. Οι Έλληνες αντιπροσώπευαν την απόλυτη πλειοψηφία των εμπόρων στα λιμάνια της Μαύρης Θάλασσας και τον Κάτω Δούναβη.

Κ. Τσουκαλάς, *Εξάρτηση και αναπαραγωγή*, σελ. 312, 313, 316, 320, 324

Κείμενο Β

Η οικονομική καχεξία των εγχώριων αστών

Στο τέλος της περιόδου που θεωρείται γενικά η πρώτη φάση της ελληνικής εκβιομηχάνισης (από τη δεκαετία του 1860 ή του 1870 ως το 1910 περίπου), το ποσοστό του επενδυμένου κεφαλαίου που ανήκε στους αυτόχθονες αστούς ήταν αξιοθρήνητο. Και αν ακόμη κανείς παραβλέψει το τεράστιο δημόσιο χρέος –το οποίο θα έπρεπε κανονικά να υπολογίζεται σαν στοιχείο του παθητικού στον ισολογισμό της αστικής τάξης, σαν φορολογική υποχρέωσή της με άλλα λόγια– το ποσοστό του βιομηχανικού, τραπεζικού και εμπορικού κεφαλαίου που ανήκε σε ανθρώπους ή εταιρίες με ελληνικά ονόματα

ήταν μόνο 64% το 1909. Πολλές όμως επιχειρήσεις πρέπει να ανήκαν ολόκληρες ή κατά ένα μέρος τους, σε γνωστούς ή αφανείς εταίρους ή χρηματοδότες που ήταν ομογενείς. Από αυτό άλλωστε το 64% της «εγχώριας» ιδιοκτησίας, περισσότερο από το μισό ήταν επενδυμένο στο εμπόριο, που σημαίνει ότι και αυτό το μισό ήταν με τη σειρά του κατά το μεγαλύτερο μέρος του απασχολημένο σε πολύ μικρές εμπορικές επιχειρήσεις σε καταστήματα και μικρά χονδρεμπορικά, των οποίων οι ιδιοκτήτες πρέπει να καταταγούν στη μικροαστική και όχι στην αστική τάξη. Θα ήταν λοιπόν ρεαλιστικό να υπολογίζει κανείς ότι οι εγχώριοι αστοί είχαν στον έλεγχο τους περίπου 30-40% του συνολικού ελληνικού κεφαλαίου. Και αφού το σύνολο αυτό βέβαια ήταν εξαιρετικά χαμηλό, επειδή η χώρα ήταν φτωχή, το 30-40% που ανήκε στους ιθαγενείς αστούς ήταν ασήμαντο όχι μόνο ως ποσοστό αλλά και ως απόλυτος αριθμός.

Γ. Δερτιλής, *Κοινωνικός Μετασχηματισμός και Στρατιωτική επέμβαση 1880-1909*, σελ. 85

ΘΕΜΑ Δ

Λαμβάνοντας υπόψη το περιεχόμενο της πηγής που ακολουθεί και με βάση τις ιστορικές σας γνώσεις, να παρουσιάσετε:

- α. τις αρμοδιότητες και τους στόχους της Τράπεζας της Ελλάδος.
- β. τα αποτελέσματα για την οικονομία της χώρας από την ίδρυση της Τράπεζας της Ελλάδος.

Μονάδες 25

Κείμενο

Η λειτουργία της Τράπεζας της Ελλάδος το 1928 θεωρείται η κορυφαία στιγμή στη διαδικασία θεσμικού εκσυγχρονισμού του ελληνικού τραπεζικού συστήματος, που συντελέστηκε με την απόσπαση από την Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος του εκδοτικού προνομίου, των εργασιών της αστικής κτηματικής πίστης και της αγροτικής πίστης, που μεταβιβάστηκαν σε ανεξάρτητα ειδικευμένα τραπεζικά ιδρύματα (Τράπεζα της Ελλάδος, Εθνική Κτηματική Τράπεζα της Ελλάδος και Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδος). Εξαιτίας αυτών των αλλαγών, το 1928 επιλέγεται ως το χρονικό όριο που ξεχωρίζει δύο διαφορετικές περιόδους της ελληνικής τραπεζικής ιστορίας. Στα χρόνια αυτά θα μπορούσαμε να τοποθετήσουμε και εμείς την αρχή μιας νέας περιόδου στις σχέσεις τραπεζών και βιομηχανίας, με τη διαφορά ότι δεν είναι η εξειδίκευση του τραπεζικού συστήματος που εισήγαγε τα νέα στοιχεία σε αυτές τις σχέσεις, αλλά η διεθνής οικονομική κρίση και οι πραγματικές αλλαγές που αυτή επέβαλε στη λειτουργία του νομισματικού συστήματος και οι οποίες δεν προβλέπονταν από τους σχεδιαστές της νέας μορφής του ελληνικού τραπεζικού και νομισματικού συστήματος.

Χ. Χατζηωσήφ, *Η γηραιά σελήνη. Η βιομηχανία στην ελληνική οικονομία, 1830-1940*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1993, σελ. 249

Α΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ: ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ

1. ΑΓΡΟΤΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ

1821-1828	Η προοδευτική διανομή των εθνικών γαιών που προέκυψαν αυτό τον επαναστατικό αγώνα δημιούργησε πλήθος αγροτών με μικρές ή μεσαίες ιδιοκτησίες.
1864	Προσάρτηση Επτανήσων.
1881	Προσάρτηση Άρτας και Θεσσαλίας.
1907	Ψήφιση νόμων από την κυβέρνηση Θεοτόκη για την εκτόνωση των εντάσεων στη Θεσσαλία.
1910	Εξέγερση στο Κιλελέρ.
1912-1913	Βαλκανικοί πόλεμοι.
1917	Η Κυβέρνηση Βενιζέλου στη Θεσσαλονίκη αποφάσισε την ολοκλήρωση της αγροτικής μεταρρύθμισης.

2. ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΒΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΕΡΓΑΤΙΚΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ

α΄ Παγκόσμιος πόλεμος 1914-1918	Δέχτηκε πιέσεις η ελληνική κοινωνία.
τέλος του πολέμου 1918	Ίδρύεται η Γ.Σ.Ε.Ε.

3. ΟΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1910-1922

1910-1922	Εμφανίστηκε μια νέα πολιτική αντίληψη, ο Βενιζελισμός.
1910	Οι πρόοδοι της εθνικής οικονομίας ήταν εμφανείς.
1911	Τα έσοδα του προϋπολογισμού ήταν 240.000.000 δρχ και τα έξοδα 181.000.000 δρχ, παρά τις αυξημένες στρατιωτικές ανάγκες.
1914	Στη σχετικά ομοιογενή Ήπειρο δίπλα στους 166.000 Έλληνες υπήρχαν μουσουλμάνοι (αλβανικής κυρίως καταγωγής) και μερικές χιλιάδες Εβραίοι.

4. Ο Α΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

1915	Δαπανηρή επιστράτευση.
1917	Η χώρα υπό τον Βενιζέλο μπήκε στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο. Οι Σύμμαχοι προχώρησαν σ΄ ένα ιδιόμορφο δάνειο της χώρας.
Νοέμβριος 1920	Η φιλοσυμμαχική κυβέρνηση Βενιζέλου έχασε τις εκλογές.
1918	Ο κρατικός ισολογισμός έκλεινε με παθητικό.
Μάρτιος 1922	Τα δημοσιονομικά δεδομένα έφτασαν σε πλήρες αδιέξοδο. Λίγους μήνες πριν την κατάρρευση του μετώπου στη Μ. Ασία η κυβέρνηση προέβη σ΄ ένα πρωτότυπο εσωτερικό αναγκαστικό δάνειο (διχοτόμηση της δραχμής).
1926	Η διχοτόμηση της δραχμής επαναλήφθηκε επί Θ. Πάγκαλου.

5. Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΖΩΗ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1922-1936

1923-1924	Οι θάνατοι από τις αρρώστιες, μάστιγες της εποχής, τη φυματίωση και την ελονοσία πολλαπλασιάστηκαν κάνοντας αναγκαίες και επείγουσες τις αποτελεσματικές επεμβάσεις.
------------------	--

6. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ

1919-1939	Η Ελλάδα του μεσοπολέμου παρά το κόστος της μικρασιατικής συμφοράς είχε αποκτήσει μια σειρά από πλεονεκτήματα, που επέτρεπε τη θετική οικονομική της πορεία.
------------------	--

7. ΟΙ ΜΕΓΑΛΕΣ ΕΠΕΝΔΥΣΕΙΣ

1925	Η αμερικανική εταιρεία ΟΥΛΕΝ ανέλαβε την κατασκευή του φράγματος και της τεχνητής λίμνης του Μαραθώνα.
(1925)	Την ίδια περίπου εποχή η βρετανική εταιρεία ΠΑΟΥΕΡ ανέλαβε την εγκατάσταση μονάδων παραγωγής ηλεκτρικού ρεύματος αλλά και τη δημιουργία σύγχρονου δικτύου αστικών συγκοινωνιών.

8. Η ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

1927	Με αφορμή το αίτημα της Κ.Τ.Ε. για παροχή πρόσθετου δανείου τέθηκε το ζήτημα της δημιουργίας μιας κεντρικής τράπεζας.
Μάιος 1927	Ιδρύθηκε η Τράπεζα της Ελλάδος.
1928	Λειτουργήσε η Τράπεζα της Ελλάδος.
1928-1932	Τελευταία κυβέρνηση Βενιζέλου.
1929	Οικονομική κρίση που ξεκίνησε από τη Νέα Υόρκη.

9. Η ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ 1932

Άνοιξη του 1932	Η κυβέρνηση δεν μπόρεσε να αποφύγει την αναστολή της μετατρεψιμότητας του εθνικού νομίσματος.
1932	Κυριάρχησε η μέθοδος Κλήριγκ στο εξωτερικό εμπόριο.